

Farkas Attila Márton

A baloldaliság útvesztői és zsákutcái

Előszó és bevezetés

1999-ben egy kaliforniai intézet balos-liberális közegében ösztöndíjasként lébecoló barátom számolt be nekem lelkesen a seattle-i tüntetésekről, azok okairól és háttéréről. Olyan dolgokról szereztem tőle tudomást, amit hiába kerestem volna a politikailag elfogult, szakmailag inkompetens magyarországi sajtó erről szóló híradásaiban, s akkoriban még internetem se volt. Az élmény olyannyira meghatározó volt, hogy általa baloldali identitást találtam egy hosszú évekig tartó zavaros időszak után. (Ti. neveltetésemből és fiatalkorom lázadásából adódó jobboldali nacionalista elképzelések elegyedtek bennem különféle balos és liberális elemekkel.)

Akkor azt hittem, a baloldal, ill. a baloldali gondolkodás reneszánsza zajlik. (Az ezt megelőző időszak kulturális baloldalisága, illetve annak „remekműve”: a politikai korrektség, amit nálunk a kapitalizmust ünneplő liberálisok képviseltek, egyrészt ez utóbbi miatt nem tudatosult bennem „baloldaliságként”, másrészt önmagában is ellenszenves volt, ahogyan mindmáig az is maradt.) A Seattle-ből kiinduló „alterglob” mozgalom azonban kb. hét-nyolc év alatt kifáradt, és mára szinte nyomtalanul elenyészett. Nem teremtett saját kultúrát, mint ’68 forradalma. Halovány és felejthető próbálkozásoktól eltekintve nem hagyott nyomot az irodalomban, a filmben, a képzőművészetben vagy a zenében (talán Manu Chao kivételével). Ahogyan követelései sem teljesültek. De még csak egy új, dinamikus nemzetközi baloldali mozgalom sem jött létre. Számomra szimbolikus, hogy az említett barátom, aki akkoriban az egyik ökofaluba akart kiköltözni, és környezetét a zöld-balos eszmékre térítette, már évek óta egy nagyvállalkozó jobbkeze, és a kapitalizmus konzervatív-liberális híve.

Aztán 2008-ban kitört az amerikai jelzáloghitel-válságból kiinduló gazdasági világválság. Azt gondoltam, ha másért nem, hát ennek hatására biztosan a baloldal megerősödésére lehet számítani világszerte. Nem így történt. A hagyományos baloldal sem a választásokon, sem az utcán nem erősödött meg számottevően. Az egyedül jelentős mozgalom, az *Occupy*

lendülete is két-három éven belül – vagyis rövidebb idő alatt, mint az „alterglob” – kifulladás. Ráadásul ők már egyáltalán nem is akarták magukat meghatározni „baloldalként” vagy másként. George Lakoff nyelvész, Obama egyik korábbi tanácsadója szerint ez alapvető hiba volt, mert ha egy mozgalom nem határozza meg önmagát, akkor ezt mások (köztük az ellenfelei) fogják megtenni, aminek nem lesz jó vége.¹ Bár értem az Occupy-t, hogy nem akartak az önmeghatározással a nyakukba mindenféle ideológusokat és szakértőket, valamint behatárolni mozgalmukat, ahogy azt is, hogy Lakoff hazabeszélt, s a demokratákarámba akarta őket becsalogatni, a tanulság mégis mintha az lenne, hogy Seattle népe még csak tarkabarka volt, az Occupy már semmilyen, inkább egyfajta eszmei éhséglázadás.

Az államszocializmus összeomlását tehát követte a kulturális baloldaliság és vele a politikai korrektség, majd azt követte „Seattle népe”, ill. az „alterglob”, aztán jött az Occupy. Úgy vélem, ezek a baloldal kimúlásának egyre gyorsabban lecsengő fázisai. Nagyon úgy fest, a klasszikus baloldal eltűnt a munkásmozgalommal együtt, ez utóbbi pedig eltűnt a hagyományos proletariátussal, mint ahogy eltűnt maga az ipari társadalom is. A baloldal talán nem más, mint egy meghatározott történeti korszak, ill. kulturális-technológiai fejlődési fázis szüleménye.

Írásomban a baloldali gondolkodás és mentalitás problematikájával foglalkozom. Arra keresek választ, hogy a baloldal miért tartozik a múlthoz, valamint hogy miért képtelenek a különféle balos csoportok és irányzatok arra, hogy összefogjanak és megújuljanak. Nem a különféle konkrét baloldali pártok és mozgalmak helyzetét tekintem át, hanem a baloldaliság alapvető, általános „nagy kérdéseit” és önellentmondásait boncolgatom, s ennek tükrében azokat a tanulságokat próbálom összeszedni, amelyek az elmúlt két évszázad törekvéseinek kudarcából vonhatók le.

E konklúziók levonásához sokban hozzásegítettek a magyarországi baloldal csődjével és agóniájával kapcsolatos (részben közvetlen) tapasztalataim is. Nálunk a „hivatalos”, politikai baloldal még a Schröder- vagy a „Tory” Blair-féle „szociáldemokráciánál” is kapitalistább volt, és elvtelenebb, ráadásul még dilettáns is, ezért az utóbbi időben itt végbemenő „balos fordulat” is hiteltelen. A megmaradt, már csak a kora miatt is csökkenő számú elvhű kommunista jobbára sztálinista, aki – számomra legalábbis úgy tűnik – nem sokat tanult a történelemből. A kulturális baloldaliság hazai megjelenése pedig ahhoz a 90-es évek sajtóját és közbeszédét uraló, szektás és intoleráns balliberális értelmiséghez kötődik, amely a neoliberalizmus propagandistájának dicstelen szerepét is elvállalta, s amely sokat tett azért, hogy ma ennyire erős a szélsőjobboldal hazánkban. Maradnak a különféle kallódó fiatalokból és magamfajta marginális értelmiségiekből álló, szerteszórt, vegyes identitású (zöld, anarchista, ill. meghatározatlanul „balos”) csoportocskák, amelyek individualizmusukból és/vagy linkségükből, meg persze a mindenféle értelemben vett marginalitásukból adódóan képtelenek komolyabb szerveződésre. És persze ott van még az a pár gondolkodó és kutató, akik számára inkább a tudomány, mintsem a közélet maradt az egyetlen terep.

Mindeddig azt hittem, ez a sanyarú állapot éppúgy hungarikum, miként az atavisztikus, háború előtti szélsőjobboldal feltámadása és megerősödése. Ám a nemzetközi baloldalt nézve (kivéve a latin-amerikaiakat) nagyjából ugyanezt a képet kapjuk, csupán a hazai baloldal az egyetemes problémákat sűrített formában jeleníti meg. Mondhatni, a baloldaliság öregkori nyavalyája nálunk (történelmi okok miatt) heveny lefolyású és halálos.

¹ http://www.huffingtonpost.com/george-lakoff/occupy-wall-street_b_1019448.html

Hangsúlyozni szeretném, hogy írásom nem tudományos tanulmány, hanem részben szubjektív esszé. Eleve túl tág a téma, túl sok az alapvető kérdés, melyeknek külön-külön is tengernyi az irodalma, ezenfelül helyenként személyes tapasztalataimat is beépítem, azaz „sztorizok”. (Ezért csak ott hivatkozok, ahol nagyon muszáj, vagy a konkrét adat, ill. idézet vagy a téma vélelmezett ismeretlensége okán.) Egy baloldali alapértékeket valló ember töprengése ez, teli látszólagos ellentmondással, paradoxonnal – valójában vívódással és mérlegeléssel, különféle szempontok egyidejű érvényesítésével. Mivel nem egy konkrét politikai irányzatot képviselek, s a különböző baloldali érvek mellett liberális és konzervatív oldaltól megszokott érveket is felhozok, úgy tűnhet, mintha a különféle álláspontokat, ill. értékrendeket elegyíteném, sőt kijátshanám azokat egymás ellen. Ez utóbbi persze nem szándékom, viszont úgy vélem, semmiféle érvet sem szabad lesöpörni csak azért, mert azt politikai ellenfelünk (is) mondja, ugyanis ezzel magunkat verjük át. Nem osztom azt az ismert véleményt, miszerint hiba átvenni a politikai ellenfél logikáját, mert ezzel alávetjük magunkat az ő játékszabályainak, ami eleve vesztes meccs. Az ellenfél érvei egyrészt nem feltétlenül jelentik az ő logikájának való behódolást, másrészt, ha az érvek jogosak, úgy a velük való szembesülés a megújulási képességet erősíti, ignorálásuk viszont a hiteltelenséget.

Esszémben abból indulok ki, hogy a baloldaliság lényege az elnyomó és kizsákmányoló rendszer kritikája és megváltoztatásának szándéka, a cél pedig egy elnyomás- és kizsákmányolásmentes, igazságos(abb) társadalom. Ebből az alapállásból kétféle lehetőség adódik: a rendszer azonnali, vagy legalábbis a lehetőségekhez képest mihamarabbi (a történelmi jelenben lezajló), avagy fokozatos (a történelmi jövőben megvalósuló) megváltoztatása. A rendszer megváltoztatását a baloldali részint kulturális gyökereitől és habitusától, részint a körülményekhez, illetőleg a társadalmi-kulturális-gazdasági valósághoz való viszonyától függően vagy radikális módon, azaz erőszakos társadalmi forradalom útján, vagy kellő körültekintéssel, fokozatos lépésekben, a rendszer keretein belül, azaz reformok útján próbálja elérni.

Mielőtt azonban mindezekre rátérnék, szeretnék köszönetet mondani Szalai Erzsébetnek és baráti-tanítványi körének, akik nem csak sokban inspiráltak ennek az esszének a megírására, de számos gondolatukat is beépíttem. Részben nekik írtam ezt az esszét.

Ami nem valósult meg – A forradalmak sorstragédiája

Kezdjük a forradalommal. A kérdés: mit értek el a baloldali forradalmak? Ehhez elsőként a forradalmakból kinövő rendszer, az államszocializmus hagyatékával és problematikájával kell szembesülnünk.

A baloldali értékek sérülése

Amikor felmerül az államszocialista hagyaték, illetve annak tanulságai, leginkább nem az általa véghezvitt modernizáció, hanem az emberiségellenes bűnök kerülnek a képbe. Az erőszakos forradalmakra és a belőlük minduntalan kinövő diktatúrákra vonatkozó kérdés először morális: joga van-e az új hatalomnak bármiféle utópia, bármiféle pozitív jövő érdekében embereket lemészárolni? Egy erőszakos forradalmár, ill. a diktatúrák ideológusai szá-

mára a válasz egyértelmű: igen, sőt történelmileg szükségszerű. Akkor tegyük fel a kérdést kevésbé morális szempontból: megérte-e a modernizáció ezt az áldozatot?

Egyes becslések 100 millióra teszik az áldozatok számát. Sokak szerint ez az adat túlzó, sőt szándékosan, ideológiai elfogultságból túlbecsült, ami nagy valószínűséggel igaz is. Egyrészt ugyanis nem bizonyítható, hogy valóban ennyi a halott, másrészt az áldozatok jó része nem közvetlenül a terror, hanem a forradalmakat megelőző háborúk és az előző rendszerből örökölt elmaradottság következtében vesztette életét.

Ugyanakkor teljesen mindegy, hogy valóban 100 millió halottat követelt-e a nagy kísérlés, vagy csak a felét, vagy akár ennél is kevesebbet. A hullák számának izléstelen, politikailag (erről vagy arról az oldalról) motivált alul- és felüllicitálása nem változtat azon a tényen, hogy a létezett szocializmus áldozatainak a száma milliókban mérhető. Ahogyan az is mindegy, hogy agyonlőtték vagy halálra dolgoztatták őket, vagy „csak” az elhibázott gazdaságpolitika következtében haltak éhen. Egyes országokban nemzedékek nőttek fel terrorban és vesztették el hozzátartozóikat, egész népcsoportokat deportáltak és tizedeltek meg a kollektív bűnösség nevében, s ezek az áldozatok nagyrészt még bolsevik szempontból is ártatlanok voltak.

A tömeges halál és szenvedés mellett nem elhanyagolható az sem, hogy a forradalmi terror és a diktatúra számos helyen olyan szélsőségeket produkált, amit ma már ésszel felfogni se tudunk. A tébolyult, irracionális kegyetlenséggel szellemi sötétség és mentális zavar járt együtt – ez tette a terrort nemcsak félelmetessé, hanem groteszkké és (így utóbb) nevetségessé. A Vörös Khmer Kambodzsájában pl. életveszélyben voltak a szemüvegesek éppúgy, mint akik beszéltek valamilyen idegen nyelvet; a kulturális forradalom Kínájában emberáldozatra is sor került, a Vörös Könyvből pedig gyógyteát főztek; a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban hivatalos tantétel, hogy Kim Ir Szen születését égi jelek kísérték, nemrég pedig unokájának szeretőjét arra való hivatkozással végezték ki, hogy „pornózott” (ami azt jelentette, hogy hiányos öltözékben táncolt) és Bibliát tartott az otthonában. S bár ez a fajta idiotizmus – az archaikus babonás-mágikus-vallásos gondolkodásmód és a szélsőbalos kultúraellenesség eme sajátos elegye – inkább az „ázsiai szocializmusok” sajátja, enyhébb formában ugyan, de nálunk is megjelent a „személyi kultusz” idején. Ha pedig Ceaucescu „vajdaságára” gondolunk, akkor ez még csak nem is olyan régen és nem is olyan messze tőlünk létezett.

Az „óbalosok” köreiből általános nézet, hogy az egész „gulágozás” és „sztálinozás”, a népirtások, a diktatúra és anomáliáinak felemlegetése semmi egyéb, mint az állami vagyony elrablásának és az újkapitalizmusnak egyfajta kvázi ideológiája. Ez bizony így igaz. A neoliberalizmusnak nevezett (amúgy heterogén: neokonzervatív, libertárius és klasszikus liberális) értelmiség az államszocializmus történelmi bűneit, működésképtelenségét, valamint a forradalmak hiábavalóságának látható jeleit (is) felhasználja az újkapitalizmus és annak minden velejárója igazolására. De ez a lényegesen nem változtat. Lehet, hogy a *Kommunizmus fekete könyve* és hasonló munkák állításai túlzóak és koncepciózusak, s céljuk mindenféle igazságos társadalom iránti vágy erkölcsi aláásása a tőkés rend védelmében, de ettől még az államszocializmus bűne és életképtelensége tény marad.

Ráadásul ezekről a történelmi bűnökről szóló viták olykor kísérteties hasonlóságot mutatnak a holokauszt áldozatainak száma, az áldozatok elpusztításának módja és a holokauszt minősítése kapcsán felmerülő vitákkal. Az államszocializmust mosdató „kommunista” – főleg sztálinista, ill. posztsztálinista – történészek a holokausztot relativizáló vagy a holokauszt-

tot tagadó jobboldali/szélsőjobboldali történészek baloldali megfelelői. Ahogyan létezik „Auschwitzlüge”, ugyanúgy létezik „Gulaglüge” is.

Ezzel szoros összefüggésben máig meg-megjelenik ama felfogás, miszerint a „kommunizmus” bűneit a fasiszta-náci rémtettektől a nemes cél, illetve a magasztos eszme különbözteti meg. Magam is azt vallom: bármi is történt, igenis van különbség egy humanista értéken álló világjobbító eszme és szándék s egy kimondottan antihumanista, új kasztrendszer, a fajelméletet és ennek nyomán a népirtást nyíltan felvállaló eszme között. Ámde ez a különbség is bűnös rendszerré teszi az államszocializmust, mivel az emberiség elleni bűnökkel az igazságos társadalom eszméjét hiteltelennítette el jó időre, és elvette a reményt annak bármiféle megvalósulását illetően. A sztálinizmus vagy a maoizmus nem azért nem került általánosan és egyértelműen a náciizmus és a faszizmus mellé a vádoltak padjára, a kínai és az orosz nép (és mások) nem azért nem néztek olyformán szembe történelmükkel, mint a németek, mert a „baloldali” ideológia különb volt, hanem mert győztes hatalmak voltak a háborúban, és ez mindmáig valamiféle felmentést ad. Háborús szereplésük kétségtelenül siker, és e siker felülírja a morált.

De az erkölcsi kérdéseken túl adódik egy másik probléma is, jelesül maguknak a baloldali alapértékeknek, s ezen keresztül az elérendő célnak a kérdése. Melyek azok a legalapvetőbb baloldali értékek, amelyek minden mást felülírnak, és megengedik, sőt előírják a totális rombolást és a totális terrort? Talán nem baloldali alapérték a humanizmus vagy a szabadság? Fel lehet-e, sőt fel kell-e áldozni bizonyos alapértékeket másfajta értékekért? Az osztály nélküli társadalomért és az egyenlőségért fel lehet-e áldozni a szabadságot és a jólétet? Az egyenlőségért a boldogságot? Ha igen, akkor miféle társadalom is lesz az ilyen?

Úgy tűnik, az értékek hierarchiájában nem az emberi élet és nem a boldogság szerepel az első helyen, valamint, ezzel szoros összefüggésben, az egyenlőség önérték, az osztály nélküli társadalom elérése pedig öncél. (Más kérdés, hogy még ez is hazugságnak bizonyult, de erről később még szó esik.) Az erőszakos forradalmár a maga forradalmi metafizikájából adódóan az embernél és az életminőségénél fontosabbnak tartja magát a forradalmat, a jó életnél és a boldogságnál a szocializmust és kommunizmust, legyen az bármilyen. E metafizikának remek summázatát adja a Lukács Györgynek tulajdonított elhíresült mondas, miszerint a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus, ami az eszmét az ember és az élet fölé helyező, *vallásos* gondolkodásmód tökéletes kifejezője. A hullahegyek részben ennek a gondolkodásnak (részben pedig a kulturális környezetnek és a gazdasági viszonyoknak) a következményei, és nem csak az emberi gyarlóság miatti torzulás.

Működésképtelenség, önfelszámoló természet

Közhely az államszocializmus működésképtelenségét felemlíteni, pedig a probléma kikerülhetetlen, mivel ugyancsak az alapokat érinti. Mert mintha a forradalmi utópia *eleve* kudarcát, az igazságos társadalom megvalósíthatatlanságát és az emberi természetről vallott baloldali elképzelések naiv, hibás voltát mutatná.

Meg lehet nézni azokat a fejlődő országokat, ahol nem volt államszocializmus, mégis történtek reformok. Hasonlítsunk össze a volt államszocialista országokat és azokat a korábban szintén elmaradott országokat, melyek nem a „szocialista fejlődés” útját választották (pl. Görögország, Portugália, Finnország vagy Dél-Korea)! A különbség látványos. Erre lehet mondani, hogy a fejlett centrumországok politikai okokból finanszírozták ezeket az országokat,

ahogyan azt is, hogy lám, a válság ezek többségét is elérte, nézzük csak meg most Görögországot vagy másokat. Ugyanakkor ne feledjük, hogy a kis szocialista országokat is támogatta politikai okok miatt a Szovjetunió (ahogyan az észak-koreai rémállamot máig finanszírozza Kína); és lehet, hogy nagy gondok vannak Dél-Európa országaiban, de még így is jobban élnek ott, mint a volt szocialista országok többségében.

De nemcsak gazdasági fiaskóról beszélhetünk, hanem az élet minden területén bekövetkezett kudarcról. A létezett szocializmus sem a tudományban, sem a művészetek terén, sem az emberi életminőségben, sem az erkölcsök terén nem múlta felül a nyugati társadalmakat. A tudományban és az innováció területén ért el sikereket, de lemaradt. Hivatalos művészete, a „szocialista realizmus” pár alkotótól és műtől eltekintve jobbára hazug, politikai giccs volt. Ami pedig az erkölcsöket illeti, elég arra a mértékű és formájú bűnözésre és (mindenféle értelemben vett) prostitúcióra gondolni, ami a volt szocialista országok társadalmait jellemzi, s ami nagyjából a harmadik világot idézi. Mindez persze nem kifejezetten a „kommunizmus” bűne, hanem általában az elmaradottságé, ami ezekre a térségekre már a forradalom előtt is jellemző volt, viszont joggal merül fel a kérdés, hogy az államszocializmus mennyiben javított vagy mennyit rontott ezeken a kondíciókon.

Milyen művészet és tudomány származik direktívákból, melyek előírják a művészek témáit, ábrázolási módját? Milyen irodalom az, amikor egy Zsdanov adja ki az ukázt, hogy „írók, íratok remekműveket!”? A tehetségeket elhallgattatták és kiiktatták, mint Bulgakovot, vagy megölték, mint Mandelstamot, vagy korrumpálták és propagandistává züllesztették (mint pl. Katajevot vagy Majakovszkijt, aki nem bírta egy idő után). Az olyan valódi, autentikus baloldali kezdeményeket, mint az orosz avantgarde, illetve a proletkult, lekaszálták, kispolgárinak bélyegezték. Persze az államszocializmusban is megjelentek halhatatlan értékek, ilyen többek között a szovjet filmművészet. Csakhogy pár, speciális okokból futtatott zseni alkotásaitól (pl. Einzenstein) nem volt bolsevik a „szocialista” művészet, az mindenféle kiskapuknak, trükköknek és engedményeknek köszönhetően tudott csak egzisztálni és dicsőséget szerezni. Tarkovszkij, Mihalkov és mások „dekadens”, „polgári” művészetet képviseltek, és nem szocialista realizmust. A művészet nem véletlenül az államszocializmus „felpuhulási”, azaz önfeladási időszakában virágzott fel újra, persze még akkor is csak kontroll alatt.

Minél elvűbb a diktatúra, annál silányabb a művészete, mondhatni, ahol „kommunizmus” van, ott hallgatnak a műzsák, hiszen ez is egyfajta háborús állapot; a béke és az azzal együtt járó valamiféle prosperitás viszont már az önfeladás időszaka. És bár a fenti példák a maguk ideáltipikus voltából adódóan oroszok, érvényes ez az összes államszocializmusra. A szocialista táboron belül az eszmét leginkább eláruló, nyugatosodó és polgárosodó országokban lett emberibb az élet, és virágzott fel ennek részeként a kultúra, a szellemi élet. Nálunk a Kádár-korban, ’56 forradalmának köszönhetően, amit talán csak az ugyancsak nyugatosodó Jugoszlávia múlt felül.

Érdeemes ennek kapcsán arra is gondolni, hogy mi volt az orosz (és más) művészet a forradalom előtt vagy akár a forradalom alatt, és mi lett belőle a diktatúrában? Ahogyan arra is érdemes gondolni, hogy mi volt a baloldali művészet az imperialista Nyugaton, ahol szabadabb volt a levegő még a legrosszabb időkben is, és mi volt a megvalósult szocializmusban. A társadalmat és rendszert ostromozó baloldali alkotó, úgy látszik, csak abban a rendszerben tud egzisztálni, amit ostromoz. Milyen verseket írt volna a Sztálint biztos távoból dicsőítő Éluard a sztálini Szovjetunióban? Elképzelhetjük azok alapján, ami nálunk történt az 50-es éveket megérő korábbi tehetségekkel.

Az államvallássá lett kommunizmus nemcsak a „babonát” (értsd: más vallásokat) üldözi, hanem a felfedező, útkereső szellemet is igyekszik kordában tartani. Miként a középkorban a tudomány a teológia visszaigazolásának feladatát látta el, úgy volt ez az államszocializmus keményebb éveiben is. Nincs megismerés, mint olyan, mert a dogmának megfelelően minden kutatás, föltételezés, hipotézis, eljárás, kísérlet és technológia mögött kizárólag társadalmi és osztálytartalmak lappanganak. A „dialektikus materializmus” mindent megmagyarázó és megoldó, cáfolhatatlan „módszerként” funkcionált, ráadásul a klerikalizmus szellemében a tudományos igazságokat gyakran a tévedhetetlen Párt (vagy a csalhatatlan Vezér maga) döntötte el. Párthatározatok (kvázi zsinatok) mondták ki sok egyéb mellett, hogy a világegyetem végtelen, hogy a freudizmus burzsoá áltudomány, ami szemben áll a marxizmus-leninizmus erkölcsiségével (ennek esett áldozatul Sabrina Spielrein híres pszichoanalitikus óvodája is), s egyébként is, azt megcáfolta a szovjet pszichológia. (A behaviorizmus volt az elfogadott irányzat, mert ebben látták a lakosság robotemberekké való átnevelésének a lehetőségét.) Darwin félreértelmezése és a lamarcki modell erőszakos érvényesítése jelenik meg a „micsurini tudományban”, Liszenko találmányában. Liszenko az őszi búzát egyszerű hideg vizes kezeléssel tavasziasította, amiből megteremtette a sztálinista biológiát, s ami útját állta a (valódi) genetikának, és elképesztő károkat okozott a szovjet mezőgazdaságnak éppúgy, mint a tudományos életnek. És még számos példa sorolható az ideológia által megnyomorított tudományt illetően.

És mindez még semmi az ázsiai államszocializmusok primitív babonáihoz és abszurd vandalizmusához képest. Paradigmatikus, amikor a verebeket kiirtották Mao Kínájában, mert úgy gondolták, ők dézsmálják meg a rizst. (Ráadásul hogyan? Népi gárdák mindenféle hangot keltő eszközzel csaptak nagy csinnadrattát a mezőkön, hogy a verebek ne tudjanak leszállni és megpihenni, hanem a kimerültségtől pusztuljanak el, de felkuttatták és elpusztították a fészkeket is.) A verebek kiirtása következtében persze a rovarok túlszaporodtak és elpusztították a vetést, aminek éhínség lett a következménye.

S akárcsak a művészet terén, a tudományban is akkor jelenik meg a valódi kutatás valódi eredményekkel, amikor a rendszer puhul, és a terror, ill. az ideológiai fék nem olyan erős. Kivéve természetesen a fegyverkezést – ez mindig is prioritást kapott. A szabadság hiánya a kreativitás hiányát eredményezi, a kreativitás hiánya pedig egyenlő a versenyképtelenséggel. Ahol nem mondhatom és gondolhatom, amit akarok, nem kutathatom, ami érdekel, nem fejezhetem ki őszintén, amit látok, hiszek és gondolok, abból nem alkotás lesz, hanem hazugság. A tudományban pedig, csakúgy, mint a gazdaságban, sok esetben áleredmények. Kétségtelen, hogy a kapitalizmusban is működnek olyan erők, amelyek gátat szabnak a gondolatnak, az ötletnek, a megismerésnek, és ily módon a kreativitásnak. De egészen más az, amikor a kereslet-kínálat vagy bizonyos gazdasági érdekek miatt nem tudja valaki „önmagát megvalósítani”, mint amikor direktívában adják ki, hogy mit gondoljon és alkosson, s ilyenkor közvetlenül a bőrére megy a vásár. Az egyik esetben legfeljebb sikertelen leszek, de még akkor is kifejezhetem magam, méghozzá nyilvánosan. A másik esetben viszont börtönben, vagy akár a kivégzőosztag előtt végzem. Ha szerencsés vagyok, akkor „csak” az asztalfióknak írok, a megjelenés leghalványabb reménye nélkül.

Az államszocializmus nem véletlenül, nem valami összeesküvés, de még csak nem is az adott ország „elmaradottsága” miatt nem működött. Egy olyan rendszer eleve nem lehet működőképes, ahol nincs szabadság, *miközben van versenytársa, ahol a szabadság – noha itt is korlátozzák – nagyobb.* A diktatúra nem csupán erkölcsileg rossz, vagy rossz benne élni,

hanem hosszabb távon öncsonkító, sőt öngyilkos rendszer. A forradalmárok úgy vélték, és egyesek máig úgy vélik, hogy a forradalom az emberi lét kiteljesedését hozza el, alkotásban és életminőségben egyaránt. A terror azonban a maga logikája szerint az emberi lét szűkítését követeli. Az emberi tényezők esetleges (akár átmeneti) kiiktatása óhatatlanul olyasfajta falansztertársadalomhoz vezet, amelyet Madách vizionált, vagy amilyen a bolsevista forradalom után időlegesen meg is valósult, és hamar életképtelennek is bizonyult. Ami tiltáson és erőszakos befolyásoláson alapul, annak eredménye nem az lesz, hogy minden asztalusból és marhapásztorból Platón vagy Michelangelo válik (mint azt többek között Trockij képzelte), hanem Platónból marhapásztor, Michelangelóból pedig széklábkészítő. A tiltás és az agymosás automatikusan következik az ellenforradalminak, reakciónak, ósdiinak, elnyomónak stb. minősített értékek, eszmék, elképzelések, alkotások stb. kiiktatási szándékából. És minél több minden kerül ebbe a kategóriaszákba, a terror annál nagyobb és teljesebb, s ennek nyomán az ember annál elnyomottabb és szegényesebb, a rendszer pedig annál életképtelenebb lesz.

A forradalom szülte elnyomórendszer

Véleményem szerint mindazok a problémák, amikről eddig szó esett, egy „valódi” szocializmus (sőt kommunizmus) ellentmondásai is lehetnének. A terror, az ősi intézmények lerombolása, azok (biológiai és kulturális) evolúciós alapjainak figyelmen kívül hagyása, a tudomány és a művészet hagyományainak radikális felülírása, az egyén vágyainak és a kreativitásnak az elnyomása, s az ezekből adódó bajok az egyenlőségen alapuló (falanszteri) osztály nélküli társadalomban is jelentkeznének. Most azonban kizárólag a *valódi, létező* (és egy-két helyen most is létező) szocializmusokat vegyük szemügyre, amelyek saját ígéreteiket sem váltották be. Mindenekelőtt azt a győztes forradalmat, mely nem számolta fel az osztályokat és nem szüntette meg a kizsákmányolást, hanem elfedte, elrejtette, s egy új, rafináltabb formában tartósította.

Otto Rühle, Anton Pannekoek (és mások), a Kominterntől független tanácskommunizmus teoretikusai a 30-as években azt fejtegetik, hogy a szovjet állam egy nacionalista diktatúra, ahol csupán magánszemélyek helyett egy magát az állammal azonosító csoport sajátította ki a termelőeszközöket. Az anarchisták már a kezdet kezdetén megfogalmaztak valami hasonlót: „A szocialisták és a bolseviek uralma elfajultabb, mint a burzsoáziáé, mert nélkülözi az eredetiséget, s visszatér a burzsoá elnyomás gépezetéhez” – mondja Nyesztor Mahno, az ukrán anarchisták gerillavezére, s ezen véleményében a későbbi történések csak megerősítették (Mahno 1991: 412). Mahno évekkel később, már a párizsi emigrációban egy rövid írást tesz közzé a *Bor'ba* c. anarchista lap 1931. október 25-i számában A „szovjet” *hatalom jelene és jövője* címmel. Ebben lényegében ugyanazt mondja, mint később Trockij és mások: a bolsevik államban nem a munkások és parasztok gyakorolják a hatalmat, hanem a munkásellenes Kommunista Párt, s így a „szovjet” jelzöt is minden értelemben csak idézőjelesen lehet használni. De végső soron erre jön rá a maga módján József Attila is, amikor az illegális kommunisták dogmatikus gondolkodásával és elitizmusával szembesülve felismeri az „élcsapat” elvének nonszensz voltát: „a valóságban csak maga a munkásosztály állhat helyt a munkásosztály érdekeiért.” (...)„A munkásmozgalomnak nem lehet eleve kitzűzött célja a szocializmus megvalósítása – a szocializmus megvalósítása a gyakorlati feladatokat betöltő munkásmozgalomnak az eredménye lesz.” (Lengyel 2002)

A győztes forradalmak mámora után mindig következik a kijózanodás, majd a másnaposság. Először a nép józanodik ki, sőt egy része be se rúgott. Az „egyszerű emberek” – szemben a mindenre mindig magyarázatot találó és/vagy gyártó értelmiségivel – pontosan tudják, mi következik, és az ügyesebbje-megalkuvóbbja azonnal elkezdi felkészülni a túlélésre, és őseitől tanult-örökölt szívósságával alkalmazkodik. Vannak azonban olyanok köztük, akik részt vettek a forradalomban, és képtelenek felfogni, hogy egy újabb zsarnokságot segítettek hatalomra. Egyik forradalom sem igazán kedveli azokat, akik komolyan veszik a magasztos ideálokat, és valóban elhiszik, hogy elérkezett az igazság pillanata.

1920-ban, alig hogy győz a forradalom, máris parasztfelkelések törnek ki. A bolsevikok megszüntették a kereskedelmet, sőt a pénzt, elrendelték a beszolgáltatást, amit katonai erővel vittek véghez a falvakban. A parasztok azt tették, amit az évezredek alatt mindenkor, minden elnyomás idején: elrejtették a terményt. Erre a hatalom természetesen „forradalmi erőszakkal” válaszolt, és általánossá lettek a rekvirálások. A kiábrándulást népi ellenállás követte. A parasztfelkelők mellett számos vöröskatona állt a felkelők közé és fordult szembe a lenini „néphatalommal”, majd sztrájkok is kitörték az éhínség miatt. A válasz a bolsevikok részéről: nyilvános kivégzések és deportálások, melyek áldozatai között ott vannak a forradalom egyik bölcsőjének, a Putyilov gyárnak a munkásai, akik ekkor ugyanúgy sztrájkba léptek, mint 1917-ben. A bolsevik hatalommal szembeni munkás- és parasztfelkelések csúcspontja, s egyben vége a kronstadti felkelés. A felkelők hasonló dolgokat követeltek, mint minden forradalom, s így mint amiket annak idején az „októberi szocialista forradalom” is, csak most a hatalomra jutott egykori forradalmárokkal szemben: politikai, sajtó-, ill. szólásszabadságot, a politikai foglyok szabadon bocsátását, kiváltságok megszüntetését stb.² Lenin és Trockij a matrózok megmozdulását természetesen ellenforradalmi felkelésnek, külföldről pénzelt lázadásnak, pontosabban a francia kémelhárítás által szervezett, feketeszázas-eszer befolyás alatt álló, törvénytelen cselekedetnek titulálják. A felkelést leverik, a matrózokat és munkásokat megölik vagy koncentrációs táborokba deportálják.

Már a hadikommunizmus alatt megszüntették a munkásellenőrzést a vállalatoknál, és minden szinten az állami ellenőrzést kívánták érvényesíteni. Ez a bolsevizmus egyik alapvető jellemzője. Ez történt az ’56-os munkástanácsokkal is, mert a bolsevizmustól mi sem áll távolabb, mint a tényleges munkásönigazgatás. „A munkások – mint munkások – már eleve azért nem szólhatnak bele a vállalati politikába, mert egyetlen szocialista országban sincsenek munkásszervezetek. A kommunista pártok uralomra jutásuk után nyomban megszüntették vagy átalakították minden olyan szervezetet, amelyben csak munkások vettek részt, a munkástanácsoktól és üzemi bizottságoktól kezdve a munkás-szakszervezeteken át a munkásdalárdáig, színjátszó csoportokig és sportklubokig. A szocialista országokban kizárólag korporációs szervezetek vannak, a munkások azokban csak vállalatuknak és iparáguknak adminisztratív dolgozóival és műszaki-gazdasági értelmiségével együtt lehetnek tagok [...] Nem tartjuk véletlennek azt, hogy mihelyt valamely politikai földcsuszamlás munkásfelkeléshez vezetett [...] – így Budapesten 1956-ban és Gdanskban 1970-ben –, a munkásosztály első dolga volt, hogy létrehozza a saját, nem korporatív szervezeteit: a munkástanácsokat.” (Konrád-Szelényi 1989: 214-215) Ennek tükrében szinte természetes, hogy a létezett szocia-

---

2 Konkrétan: Titkos szavazással újraválasztandó szovjeteket, sajtó- és szólásszabadságot, a szocialista pártok szabad tevékenységét, a politikai komisszárók posztjának megszüntetését, a paraszti földművelés és állattartás szabadságát, a földrendelkezési jog megadását.

lizmusban *de facto* rendszerellenesnek számított az egyik legbaloldalibb eszme, a társadalmi öngazgatás gondolata.

Ugyanakkor a munkásfelkeléseknek volt foganatjuk. A kronstadti felkelés hatására Leninék szakítottak az embertelen hadikommunizmussal; de ez történt Lengyelországban és Magyarországon 1956 után is, amikor a forradalom hatására a rendszer kénytelen volt engedni, és szakítani a sztálinista gyakorlattal, és élhetőbbé, „emberarcúbbá” tenni az utópiát. Viszont mindkettő az utópiától való eltávolodás volt, a forradalmi eszmék feladásának egyik fázisa.

Aztán az elégedetlen népi elemekkel való leszámolást követi a forradalom idealistáival és a radikálisokkal való leszámolás. Ahogyan Cromwell leszámolt a levellerekkel és a diggerekkel, Robespierre a veszetekkel, úgy számol le Lenin és Trockij az anarchistákkal. Aztán az anarchistákat követi maga Trockij is: három évvel Lenin halála után politikailag „végzik ki”, majd 1940-ben fizikailag is, amikor már számos korábbi tévedésére és hibájára rájött. A forradalmi diktatúra leszámol harmadik nagy belső ellenségével: magával a forradalmi diktatúrát létrehozó mozgalmi elittel.

Belső ellenforradalom és restauráció

Trockij 1936-ban előrevetíti annak lehetőségét, hogy a sztálini bürokrácia, ez a „társadalomtól elidegenedett, ámde azon élősködő kaszt”, az állami tulajdont és saját politikai privilégiumait egy kedvező szituációban könnyedén örökölhetővé teheti leszármazottai számára. Trockij e foyamat két verzióját vázolta fel:

1. Ha a szovjethatalom összeomlana, egy azonnali, „teljes burzsoá restauráció” következne be; a hazatérő emigránsok, valamint az országba azon nyomban beáramló idegen tőke képviselői sok szolgálatkész embert találnának maguknak ebből a kasztból: állami hivatalnokokat, vezető szakembereket, vállalati igazgatókat és persze pártfunkcionáriusokat. A totális kapitalista restauráció a sztálini apparátust összeomlasztaná ugyan, ám jóval kevesebb bürokratát mozdítana el a helyéről, mint egy „valódi szociális forradalom”, ami magával a kaszttal számolna le. Mi több, a funkcionáriusok egyik fontos összetevőjét képeznék az új burzsoáziának.
2. De elképzelhető az is, hogy nem következik be azonnal a teljes restauráció, hanem létrejön egy sajátos átmenet. Ekkor a bürokrácia az állam élén maradna, s maga kezdeményezné a tulajdonviszonyok átalakítását – természetesen a maga javára. A szocialista bürokrata és menedzser hamar fölismerne, hogy „már nem elég trösztigazgatónak lenni, részvényessé is kell válni”.³

Trockij szerint tehát a bürokrácia győzelme a gazdasági átalakulás területén könnyen egy új uralkodó osztály létrejöttéhez vezethet. Később, a sztálinista társadalomszerkezet kritikája kapcsán, hasonló eredményre jutott Milovan Gyilas, Tito egykori legközvetlenebb munkatársa is.⁴ Lényegében ez az a momentum, amivel Orwell *Állatfarmja* is végződik, hogy ti. már nem tudni, „melyik az ember és melyik a disznó”. Ami logikus következménye volt annak, hogy a sztálini bürokrácia azonosította magát az állammal, s ezen keresztül a társadalom-

³ Trockij 1990. A fenti gondolatokat illetően lásd. pp. 180-185.

⁴ Lásd. a klasszikus művet: Djilas 1957.

mal. S mivel a termelőeszközök állami tulajdonba kerültek, az állam viszont a bürokrácia kezére jutott, az állami vagyon magától értetődően a bürokrácia egyfajta kollektív tulajdonát képezte. (Ami jól mutatja, hogy a termelőeszközök fölötti *rendelkezés* és a termelőeszközök *birtoklása* közötti határvonal mennyire elmosódott.) Ezt a folyamatot nyugodtan nevezhetjük *belső ellenforradalomnak*.

Trockij jól látta azt is, hogy miközben ez a privilegizált „kaszt” a pártállami időszakban eltitkolta a jövedelmét, sőt még saját létét is tagadta, addig egyre-másra veszi föl a burzsoázis szokásokat. (Ennek kapcsán érdemes felidézni a mi életünkben is azt, hogy a szocialista káderyerekek mennyire élvezték az „imperialista” divatot, a legmenőbb cuccoktól a nyugati zenéken át a művészeti irányzatokig és eszméig, miközben mindez elérhetetlen – sőt helyenként tiltott – volt a lakosság számára.) Ez az elit tehát sok mindenben hasonlít más olyan országok bürokrata elitjéhez, ahol az „államkapitalizmus” valamilyen formája megvalósult – leginkább a fasiszta bürokráciához. Ám amíg a fasiszták a hatalomra kerülésük után házasság és egyéb személyes kapcsolatok révén egyesültek az érintetlen nagyburzsoáziával, addig e kaszt a Szovjetunióban (majd később a többi szocialista országban) az egyedüli és kizárólagos hatalmi-gazdasági tényezővé vált, minthogy a korábbi tulajdonosokat – a nemzeti burzsoáziát – likvidálták. Innen pedig már csak egy lépés van hátra az állami vagyon teljes kisajátítása, annak újbóli magántulajdonba vétele felé (Trockij 1990: 180-185). Trockij jóslata lényegében beteljesedett. Az 1989-es esztendő követően Kelet-Európa országaiban az állami tulajdon (a „nép vagyona”) rekordidő alatt került egy viszonylag szűk tulajdonosi réteg birtokába – még-hozzá igen olcsón.

Nálunk az ún. „szocialista tulajdonviszonyok magántulajdonosi viszonyokká való átalakításának feladatát” a késő Kádár-kor technokrata elitje végezte el. Ők bontották le fölülről az „avított államszocialista struktúrát”, a humán-, illetve társadalomtudományi értelmiség és a véleményformálók: a reformszocialistából rekordidő alatt liberálisra alakuló közszereplő szakértők és újságírók erkölcsi-ideológiai támogatásával. A technokraták zömmel az állampárt reformszárnyát és annak gazdasági holdudvarát alkották, jó részük a pártapparátus tisztviselőiből, illetőleg a szocialista nagyvállalatok menedzsereiből tevődött össze.

Az állami vagyon a legtöbb esetben áron alul: valós üzleti értéke – sőt gyakorta névértéke – alatt értékesítették, akárcsak a részvényeket. Az érték nélkül nyilvántartott ingatlanokat pedig azok értékelése nélkül vitték be ezekbe a gazdasági társaságokba. A spontán privatizáció törvényi szabályozása a magánosítást rendkívül kedvező módon tette lehetővé: a vevő kiválasztását és a feltételek részletes szabályozását teljes egészében a menedzsmentnek bízta. Így a vagyonból magától értetődően azoknak jutott, akik tagjai voltak a menedzsmentnek, vagy legalábbis velük azonos klientúrához (az állampárthoz) tartoztak. Aztán jött a külföldi tőke is: olcsón fölvásárolták a fix piaccal rendelkező monopolvállalatokat, majd bezárták azok gyárait, üzemeit, s ezzel végeztek is a konkurenciával. A munkások az utcára kerültek, az áron alul eladott munkásszállók lakói pedig jórészt hajléktalanokká váltak.

Nos, ha volt a világon valaha olyan szituáció, amelyre ráillett Proudhon híres mondása, miszerint „a tulajdon lopás”, hát erre mindenképpen. E folyamat azonban már a kezdet kezdetén ott rejlik a bolsevik felfogásban, mentalításban és gyakorlatban egyaránt, akárcsak az erőszakos forradalomban a későbbi diktatúra. Trockij ugyan éles szemmel lát rá arra, hogy mi következik abból, ha a bürokrácia „az állam mi vagyunk” elvét követi, ám hithű bolsevikként odáig már nem jut el, hogy a privilégiumok mily természetesen következnek az „élcsapat” elvéből, a privilégiumokból pedig ugyanolyan természetességgel következnek a tőkés restauráció.

Nem véletlen, hogy sokan a radikális balosok közül a létezett szocializmust diktatórikus szociáldemokráciának és – ezzel szoros összefüggésben – az államkapitalizmus egy sajátos formájának tartják, s ezért a forradalom első szakaszát követő időszakot ellenforradalomnak. (Itt már csak azon van vita az anarchisták, trockisták és más radikális baloldaliak között, hogy Sztálinnal kezdődik-e az ellenforradalmi időszak, vagy már a NEP, sőt a hadikomunizmus is annak számít-e.)

Az történet, ami Párizsban: a veszetteket követte Danton, majd őt Robespierre, akivel a forradalom sírba is szállt. És elkezdődött a visszarendeződés, előbb egy új, átmeneti formában: thermidor, majd a császárság, ami felfogásában még őrzött valamit az egykori forradalomból. Aztán ennek bukása után a régi jó királyság is visszatért a Bourbonokkal.

A létezett szocializmus, mint az újkapitalizmus szálláscsinálója

A bolsevik diktatúra azáltal, hogy egyrészt elfedte a kizsákmányolás új formáját, másrészt kiirtotta azt a minimális civil társadalmat is, ami korábban úgy-ahogy, de létezett, a társadalmat teljesen kiszolgáltatva az újkapitalizmusnak, mondhatni előkészítette annak talaját.

Paradox módon éppen a kollektivizmusra alapozó diktatúra semmisítette meg a közösségi tudatot, a szolidaritást, a társadalmi összetartozás és összefogás szellemi-kulturális alapját. Emiatt nincs ma nálunk autonóm, „felnőtt” gondolkodás, s ennek nyomán valódi jog- és esélyegyenlőség, s nem utolsósorban érdekvédelem. A létezett szocializmus kiirtott és bedarált minden baloldali hagyományt, munkásönnszerveződést, szakszervezetet, deklasszálta (nálunk kispolgárisította) a munkásságot és a parasztságot. A társadalmat infantilizálta és atomizálta, s ezzel lényegében zöld utat adott a kontrollálatlan vadkapitalizmusnak. Mindez ugyancsak az erőszakos forradalom logikus következménye: ha terror van, nincs szabad társadalom; ha nincs szabad társadalom, akkor nincs ellenállás a tőkés restaurációval szemben sem.

Rendkívül tanulságos, hogy Nyugaton mennyivel erősebb a baloldal, mint Keleten, mint-hogy ott nem volt „kommunizmus”. S bár a globalizáció a fejlett nyugati országokban is érezteti kártékony hatását, e hatás ott gyengébb, mint nálunk, mivel a demokratikus hagyomány miatt még erős a társadalom immunrendszere. Ilyenkor eszünkbe juthat Marx jóslata, miszerint szocializmus csak fejlett ipari társadalomban alakulhat ki, és amit ő szocializmusnak tartott, az szabad, autonóm egyének szövetsége, és nem a diktatúrák konformista és szolgálalkú, infantilis alattvalóinak felülről, rendeletekkel és terrorral szabályozott tömege. A szocializmus az állam leépítése felé halad, és nem megerősítésének ezen irányába, mint az államszocializmus. Bár Marx e jóslata nem teljesedett be, és szocializmus helyett Nyugaton „csak” jóléti állam jött létre (és az se csupán egy szerves fejlődés eredményeként, hanem a Szovjetunió fenyegetése miatt is), mégis: a baloldali gondolkodás, és ennek alapja, a szolidaritás, az érdekvédelem, a jogok és a szabadság követelése kizárólag demokratikus hagyományokkal rendelkező kultúrában lehet erős. Márpedig ez a Nyugat.

Keleten viszont a tőke és annak „neoliberális” szakértői-értelmiségi kiszolgálói (akik jó része bolsevik gyökerekkel rendelkezik) szinte akadálytalanul vihették végbe „reformjaikat”, hogy aztán ez a kísérlet is éppúgy kudarcot valljon, mint a bolsevik kísérlet, és az egész folyamat abban a tekintélyelvű, félféudális berendezkedésben végződjön, amit Oroszországban Putyin, nálunk Orbán Viktor neve fémjelez.

Nem véletlen, hogy azokban az országokban ölti fel a kapitalizmus a legdurvább formáját, ahol korábban államszocializmus volt, és hogy ezekben az országokban a legerősebb az

idegengyűlölet és a szélsőjobb is. Ez a diktatúra egyenes öröksége. Vagy épp egy különösen groteszk államkapitalista/állammonopolkapitalista elegyet alkot, mint a Kínai Népköztársaságban, ahol a világ leggazdagabb embereinek legfennhéjázóbb luxusa árnyékában a lakosság nagy része gyakorlatilag híján van az elemi szociális jogoknak, viszont virágzik a babona, a legnagyobb a környezetpusztítás, s mindez a mindenható Kommunista Párt égisze alatt.

A létezett szocializmusnak köszönhetjük, hogy egy időre vége az utópiáknak, vége az ember jobbítása szándékának. Az államszocializmus gyakorlati megvalósulása, kimúlása és utóélete igazolni látszik az emberi természet sokáig tagadott rosszaságát, és mindazt, ami ebből következik. Többek között ama libertárius és neokonzervatív (gyakorlati) konklúziót, hogy ha az emberi természet megváltoztathatatlanul olyan, amilyen, úgy természetes és legitim (sőt: kívánatos) az egyéni érdek mindenekfelettsége, értsd: a mohóság, az önzés, a felelőtlenség, érthető és elfogadható az egyenlőtlenség, a kizsákmányolás, a természeti környezet elpusztítása, az élőhely fölélése.

A forradalmak örök forgatókönyve

Az államszocialista hagyaték tehát nem önmagában, mint az igazságos társadalom létrehozására tett „nagy kísérlet” az igazán érdekes, hanem az erőszakos társadalmi forradalom mint megoldási mód megítélése szempontjából. A végső vagy legfontosabb kérdés nem a diktatúra természete, hanem hogy sikeres lehet-e egyáltalán egy baloldali forradalom? Mert úgy tűnik, nem. Ha leverik, akkor talán még sikeresebb is, mint ha győz, mert reményt ad és mítosszá nemesül. Ha győz, akkor mintha mindig és mindenhol egy előre megírt forgatókönyv szerint történe minden.

A külső ellenséggel leszámoló, győztes forradalom tehát legelőször a nép azon fiaival végez, akik naivul azt hiszik, hogy most már tényleg felszabadulhatnak, és nem akarják elhinni, hogy ceseberből vederbe kerültek, mert egy másfajta elnyomás és kizsákmányolás áldozatai lettek – a kronstadt felkelés ennek iskolapéldája. Őket követik a forradalom „egyéniségei”, akik legtöbbször idealista értelmiségiek. Elpusztításuk törvényszerű, mivel túl autonómak ahhoz, hogy a megszülető diktatúra rájuk építsen. Majd őket követi a többi alapító, hogy ne maradjon „tanú”, azaz hiteles képviselője az eredeti elképzeléseknek. Végül őket követi a „bárki más”, és innentől már nincs biztonságban. Ez a mindenkori erőszakos, utópiára épülő társadalmi forradalmak forgatókönyve, és nem ismerünk kivételt ez alól, legfeljebb a stílus és az erőszak mértéke más és más.

A forradalom miért eszi meg törvényszerűen saját gyermekeit? Mert nem tud másból táplálkozni, ha elfogy az ennivaló. Első fázisban a forradalom legyőzi, elűzi és/vagy elpusztítja a tényleges, külső ellenségét. Viszont mivel a forradalmat a fent említett ok miatt nem szabad megfagyni engedni, így szükség van újabb ellenségre, ami a láthatatlan belső ellenség lesz. Az ellenség nem (vagy nem csupán) külföldi, nyíltan ellenséges szervezetekben ténykedik, hanem beépül az új forradalmi hatalomba, sőt már ott lapult a mozgalomban is, hogy kémkedjen, és belülről bomlassza azt. Az osztályharc a forradalom győzelme után sem szűnik meg, sőt fokozódik. Ezt a sztálini elvet, amely ideológiai alapját képezte a tömeges terrornak, Mao is átvette, ahogyan ez jellemezte a jakobinizmust is.

Kérdés lehet, hogy egy társadalmi forradalom szükségszerűen diktatúrába torkollik-e? A forradalmi terror jelszava, hogy erőszak ellen erőszakot kell alkalmazni, ami önmagában logikus, érthető, sőt adott esetben elfogadható. Csakhogy hamar megfogalmazódik ama

gondolat is – még hozzá minden forradalmi baloldali irányzatnál –, miszerint a fennálló kapitalista rend látszólagos erőszakmentességében is erőszak rejlik. Erőszak maga a demokrácia is, egy kizsákmányoló kisebbség burkolt diktatúrája. Így viszont *minden helyzetben* erőszakot lehet, sőt kell alkalmazni, hiszen az Ellenség minden megnyilvánulása erőszak, csupán az erőszak fokozatai és formái különböznek. Ennek pedig logikus következménye, hogy a forradalmi terror forradalom nélküli terrorként folytatódik: így jön létre a diktatúra.

Ezért nem működött Rosa Luxemburg józanabb, „középutasabb” – voltaképp hallatlanul idealista – elképzelése sem. Leninnel való vitájának lényege az volt ugyebár, hogy a társadalmat nem lehet erőszakkal, rendeletekkel átformálni. Csak a forradalmi időszakban engedhető meg a terror, utána már nem. Igen, de ha a forradalom permanens, s nem szabad megfagynia, úgy a forradalom szükségszerű velejárója, a terror is folyamatossá lesz, egészen egyszerűen mert ez a forradalom természete. Márpedig ha a terror folyamatos, úgy ellenségre is szükség van, ha pedig a kézzel fogható ellenség elfogyott, gyártani kell. Ha nincs külső, akkor a mozgalmon, párton belül kell keresni – és az önfelszámoló gépezet máris beindult.

A forradalmi erőszak tehát képtelen „önmagától” megszűnni, szükségszerűen diktatúrába torkollik, mely nem tűri az egyéni véleményt, az autonómiát. Az utópia elképzeléseit ráerőlteti a valóságra, s ebből – valamint magából a diktatúra természetéből – adódóan kiirtja a kreativitást. A terrorral a rendszer saját magát emészti föl, mivel a félelem a szolgálatteljesítésnek, a konformizmusnak, az elvtelenségnek kedvez, a kreativitás hiánya pedig működés-képtelenséget eredményez, és az egésznek az összeomlás és a restauráció a vége. Ez utóbbi a legideálisabb terepet találja meg magának a szolgaságra és konformizmusra nevelt és a forradalmi eszmékből kiábrándult társadalomban.

Amikor viszont a diktatúra felhagy az erőszakkal, az mindig olyan „reformokkal” jár együtt, amelyek egy fokozatos önfeladási folyamatot jeleznek. Ha a terror megszűnik, akkor már a diktatúrán belül lassan és fokozatosan visszatér a „régiszemét”. Előjönnek a polgári vágyak és ízlésvilág, előjön a vallás és a babona, az egyén önzése, a felhalmozói ösztön, a kapzsiság, mindaz, amit a forradalom ki akart irtani az emberből és a társadalomból. Ez történt a posztosztályos időkorszakban azokban az országokban, ahol úgynevezett „reformokat” hajtottak végre: fokozatos felpuhulás és a forradalmi eszmények eltűnése. Ez a folyamat egyébként nagyon sokban hasonlít a „renegát” és „revizionista” nyugati szociáldemokrácia fokozatos önfeladására. Ezt belátva (meg persze az államszocialista elit pozíciójának megőrzése céljából) maradt meg némely ország a diktatúra, s vele a terror mellett.

Mindezzel kapcsolatban felmerül az is, hogy vajon a huszadik századi baloldali totalitarizmus magva ott rejlik-e (mint azt a jobboldali és liberális történészek és ideológusok állítják) a kezdet kezdetén? Vajon már a fogantatás pillanatában eldőlt, hogy a forradalom majdani gyermeke egy testileg-lelkileg beteg, torzszülött szörnyeteg lesz? Egy példa: a munkásmozgalom klasszikusainak egyik híres vitáirátában, az Anti-Dühringben Engels azt fejtegeti, hogy a társadalmi-történelmi hatóerők akkor is működnek, ha nem ismerjük fel őket, ha mást gondolunk céljainkról, indítékainkról, csak éppen vak, kiszámíthatatlan erőkként, aminek eredménye az lesz, hogy minduntalan más történik, mint amit akartunk és hittünk. Ebből jött a következtetés Sztálin számára: mivel a marxizmus a történelmi folyamat objektív tudományos leírása, aminek alapján a kommunisták bekapcsolódnak az osztályharcba, felgyorsítják és kiteljesítik azt, mesterségesen előkészítik és véghezviszik a kapitalizmus és a kommunizmus közötti átmenetet. A Pártnak, a társadalmi szerveze-

teknek, a szakszervezeteknek, a különféle intézményeknek az a feladata, hogy végrehajtsák a kommunista élcsapat utasításait, és terjesszék nézeteit, hiszen csak az utóbbi rendelkezik a marxi tanítások értelmezésének, alkalmazásának és fejlesztésének képességével. Ebben az értelmezésben evidensen benne van az élcsapat osztályérdekre hivatkozó, terrorisztikus hatalomgyakorlásának a lehetősége.⁵

De ennél durvább gondolatokat is találunk már Engelsnél. A *Neue Rheinische Zeitung* 1849. január 13-i számában írt cikkében, amelyben egyébként a magyar szabadságharcot és Kossuthot magasztalja, különbséget tesz reakciós, a monarchiákat támogató régi népek és forradalmi, a fejlődés letéteményeseiként megjelenő népek között, s szerinte ez utóbbiak joga, hogy az előbbieket, mint a haladás akadályait, elpusztítsák.⁶ Ezek után mi jupon állíthatjuk, hogy a kollektív bűnösség elve és gyakorlata csupán sztálini torzítás? Persze lehet ezzel szemben a „korszellemmel” érvelni, mondván, hogy a 19. században virágzott fel a modern fajelmélet és a nacionalizmus, s politikai irányzattól függetlenül áthatotta a közgondolkodást és a kultúra egészét, így a baloldal se tudta magát kivonni saját korának hatása alól. Ez esetben viszont megtagadjuk a baloldal utópista és univerzális voltát, egyes alapértékeiről már nem is szólva.

Az államszocializmusban nem kompromittálódott „szélsőbaloldali” irányzatok (anarchisták, trockisták) gyakorta hangoztatják, hogy amit államszocializmus néven ismerünk, az nem volt szocializmus, még kevésbé kommunizmus. Én ezt a véleményt osztom, mert úgy gondolom, hogy a létezett szocializmus alig felelt meg azoknak a kritériumoknak, amelyeket Marx vagy más klasszikusok a „szocializmus” és „kommunizmus” kritériumainak neveznek. Ugyanakkor az ezekre a csoportokra jellemző messianisztikus intolerancia, minden másfajta világgép, érték, ízlés, hagyomány stb. radikális tagadása ugyanúgy magában hordja a tiltást és az élcsapat elvét. Ez utóbbiak pedig magukban hordják a diktatúrát és a privilegizált elitet, ezek pedig az önfelszámolást, aminek a vége a restauráció. Teljesen mindegy, hogy egy forradalmat kik robbantanak ki és vezényelnek le. Érdemes elolvasni a 19. századi orosz baloldali radikálisok (köztük anarchisták) röpiratait, leginkább Nyecsajev vagy Zaicevszkij elképzeléseit. Tömény erőszakvágy, a terror és a diktatúra igenlése, minden intézmény totális tagadása, minden pozitív gondolat nélküli, kizárólagos gyűlölet az egész világ iránt, egész társadalmi csoportok likvidálására tett javaslatok, s ezzel összefüggésben mindenféle leegyszerűsítő elképzelések az igazságos társadalom alapjairól. Ha ezekről a csoportokról igazán jó elemzést akarunk, minden tudományos analízisnél található Dosztojevszkij *Ördögök* című regénye.

Mi volt valójában a létezett szocializmus?

Mindazzal szemben, amiről eddig szó esett, ott áll az államszocialista modernizáció ténye, annak különféle civilizációs vívmányaival, amit nem lehet elvitatni. A világnak azon a fertályán, ahol győzött a bolsevik forradalom, az államszocializmusnak köszönhető a korábbi állapotokhoz képest sokkal fejlettebb infrastruktúra, nagyobb és fejlettebb ipar, információs hálózat és a korábbinál korszerűbb életkörülmények.

⁵ Ezt a meglátást Kiss Viktor disszertációjából vettem (Kiss 2011)

⁶ Külön ironikus, hogy nála még – az akkori szituációnak megfelelően – a magyarok és a lengyelek (és természetesen a franciák) a haladó, „új” népek, és a románok, valamint a délszlávok, a szlovákok és az oroszok a barbár, reakciós régi népek.

Az elnyomás érméjének másik oldala a nők viszonylagos egyenlősége, ami a korábbi tradicionalista társadalomban elképzelhetetlen volt. A szellemi terror és a világnézeti dogmatika másik oldala az analfabetizmus felszámolása és a népművelés, az általános munkakényszer másik oldala a teljes foglalkoztatottság és valamiféle létbiztonság, a politikai terror másik oldala a társadalom legalján, sokszor állati körülmények között vegetáló csoportok emberibb élete. Ezekben a félfeudális, vagy annál is korábbi társadalmi-gazdasági viszonyokat őrző országokban az államszocializmus révén jelentek meg a különféle jóléti vívmányok. Iskolák, népszínházak, közkönyvtárak, fürdők, nyaralási, pihenési lehetőség majdnem mindenki számára. De az államszocializmusnak köszönhető az is, hogy ne csak privilegizált állami alkalmazottak, ne csak egy szűk hivatalnoki-tiszti réteg kapjon nyugdíjat, mint a bismarcki szisztémában, hanem mindenki, aki dolgozik. Ez tehát az erőszakos forradalmakból kinövő diktatúrák mérlegének másik serpenyője.

Am ez esetben is felmerülnek bizonyos kételyek. Az államszocializmus akkori hívei és mostani apologetái a rendszer legnagyobb érdemének ezeket a civilizációs vívmányokat tartják. Mintha a modernizáció kiegyenlítően az elnyomás és a terror számláit, sőt; mintha a mérleg egyenlege kis többletet mutatna. De vajon tényleg megérték az áldozatot a „szocializmus vívmányai”?

Egyrésztől egyetértek azzal a baloldali zöld (és konzervatív) felfogással, miszerint a civilizációs vívmányok önmagukban nem javítják az életminőséget. Mit ér az élet plazmatévével és menő kocsival, ha nincs szabadidőm? Mit ér az élet egy halom kutyü birtokában, ha nincsenek igazi emberi kapcsolataim, vagy ha nem tudok művelődni? Ironikus, hogy az az „óbalos” vélemény, amely a civilizatorikus vívmányokkal érvel a bolsevizmus létjogosultságát aláúcolandó, némileg a neoliberaisok látásmódját idézi, akik szintén ezzel érvelnek a másik véglét: a mindenféle kontroll nélküli kapitalizmus mellett.

Másrészt felmerül az a kérdés is, hogy vajon miféle reformokig jutottak volna a kelet-európai (és ázsiai) térségben, ha nincs államszocializmus? Hiszen történtek itt bizonyos kísérletek komolyabb reformokra a felvilágosult abszolutizmus idején, még Oroszországban is. Ezeket a kísérleteket azonban részben a radikális forradalmi baloldal akadályozta meg (ilyen esemény volt a jobbágyfelszabadító reformer II. Sándor cár meggyilkolása), nyilván abból, a radikális baloldalon máig élő hiedelemből fakadóan, hogy a reformok, amelyek az életet jobbá teszik, veszedelmesebbek, mint a totális elnyomás és a legkegyetlenebb kizsákmányolás, mert megmentik a pusztulásra ítélet rendszert. (Ezért gyűlölik máig a radikális balosok a keynesi modellt és a jóléti államot.) Azaz minél rosszabb, annál jobb, mert ez kedvez a forradalomnak. Viszont, bár történetietlen kérdés, mégis megkísért a gondolat, hogy vajon nekünk csakis és kizárólag a bolsevik modernizáció juthatott? Determinálva voltunk erre, vagy történhetett volna másként is? Ha determinálva voltunk, úgy talán az sem véletlen, hogy Nyugaton nem tört ki bolsevik vagy ahhoz hasonló forradalom, mert a baloldali totalitarizmus csak bizonyos elmaradottsági szinten volt működőképes – ebben Leninnek igaza volt.

Ennek kapcsán az is felmerül, hogy vajon igazuk van-e azoknak a radikális balosoknak, akik a létezett szocializmust az államkapitalizmus egyik formájának tartják? Első körben számomra a kérdés érdektelen, mert teljesen mindegy, hogy egy elnyomó és kizsákmányoló rendszert minek neveznek a történészek és más szakemberek, ha az elnyomás és kizsákmá-

---

⁷ E kérdést illetően (bár nem kifejezetten ezzel foglalkozik, de implicite mégis) érdemes elolvasni Szergej Filippov jegyzetét: Filippov 2010.

nyolás ténye megkérdőjelezhetetlen. De ha már mindenképpen meg kellene határozni, mi is volt igazából a létezett szocializmus, úgy pár dolgot illene figyelembe venni. Mindenekelőtt azt, hogy a kapitalizmus egyik jellegzetessége, hogy közvetlen kényszer nélkül hajtja az embereket a munkába (az „éhség” révén, amint azt már Joseph Townsend megfogalmazta a 19. század elején), s így jelenik meg a szabad bérmunkás, aki „önszántából” dobja piacra egyetlen tőkéjét, a munkaerejét. Ezzel szemben az államszocializmus jellemzője az általános munkakényszer, sőt annak hatósági alkalmazása terrorisztikus eszközökkel. Ha ehhez hozzávesszük az állami tulajdon kizárólagosságát, a földközösséget, a centralizált és hierarchikusan felépített államszerkezetet, az említett „bürokrata kaszt” privilegizált helyzetét, ill. egyeduralmát, a kollektívizmust és a társadalomról való patriarchális gondoskodást, valamint a személyi kultuszt, a közélet helyetti nagy rituálékat és állami reprezentációkat, akkor megállapíthatjuk: létezett már egy igen ősi szisztéma, ami igencsak hasonlít a létezett szocializmushoz. Ez az ún. „ázsiai termelési mód”. Az a rendszer, ami a régi Kínában, Indiában, Egyiptomban, Mezopotámiában, a prekolumbián civilizációkban, egyes afrikai királyságokban és részben Bizáncban, majd az Oszmán Birodalomban működött, méghozzá igen hosszú ideig, mígnem a folyton megújuló, dinamikus európai kultúrában veszélyes és végzetes versenytársra nem talált. Véleményem szerint a létezett szocializmus *az ázsiai termelési mód egy modernizált, a tudományos-technikai fejlődést adaptáló változata* volt.

Nem véletlen, hogy az államszocializmus éppen ott jött létre és tudott megszilárdulni (az eredeti marxi jóslattal ellentétben), ahol mind a gazdaság, mind a kultúra, mind pedig a társadalom egészen archaikus állapotokat őrzött. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy Ázsia lázadt fel a behatoló, gazdaságilag és kulturálisan rátelepedő kapitalista Nyugat ellen, és talált régi önmagára mint egy modern nyugati eszmerendszer, a marxizmus inspirációjára. Még az is szimbolikus, hogy az orosz modernizációt jelképező Pétervár helyett Moszkva, a régi cárok székhelye lett az új „munkásállam” fővárosa.

Ami megvalósult – A reformizmus

A szociáldemokrácia élőhalála

A baloldali reformisták már a kezdetekben felismerték az erőszakból fakadó problémákat. A különféle romantikus összeesküvések botrányai mellett ott volt a francia forradalom tanulsága is. A forradalom nem célravezető, mert óhatatlanul egy újfajta, méghozzá a megdöntöttnél is rettenetesebb zsarnokságot szül, ráadásul saját belső logikája alapján előbb vagy utóbb bukásra van ítélve. A kiscsoportos radikalizmus és annak erőszakossága (anarchisták, blanquisták) eleve kudarc, aminek nem csupán börtön és száműzetés a vége úgy, hogy az égvilágon semmit nem érnek el, de még le is járatták a munkásmozgalmat. Így tehát marad a másik megoldás: átmenetileg elfogadni a kapitalista rendszert, annak játékszabályait, s azt belülről reformálni, jobbítani, ami egy hosszú folyamat eredményeként majdan szocializmussá alakul át.

Bár a legfejlettebb nyugati államok egyikében sem valósult meg a szocializmus, annak elemei bekerültek a rendszerbe. A nyugati szociáldemokrácia 19. század végétől nagyjából az ötvenes évek végéig-hatvanas évek elejéig tartó „hosszú menetelése”, a lépésről lépésre

haladó reformok hosszú sora meghozta az eredményét, a jóléti államot. Ez a nyugati szociáldemokrácia sikertörténete. Ahogyan a bolsevik modernizációnak köszönhetően civilizálódott (úgy-ahogy) Ázsia egy része és Kelet-Európa, úgy nyugaton a szociáldemokráciának köszönhetően lett a munkásoknak, illetve az alsóbb társadalmi rétegeknek, majd utóbb a mindenféle hátrányos helyzetű kisebbségeknek emberibb élete és több joga. A magasabb bér és a kisebb munkaidő, majd a szociális háló kiépülése mellett részben (nem teljesen) a szociáldemokráciának köszönhetőek az olyan egyenlősítő, emancipatorikus vívmányok is, mint a női egyenjogúság vagy a bevándorlók jogai stb.

Azonban a jóléti állammal – s a szociáldemokráciával – szemben több kritika is megfogalmazódott a baloldalon. Ezeket nagyjából a következőképpen lehetne summázni:

1. Először is, a jóléti állam elrejtja a rendszer lényegét, elfedi az alapvető ellentétet, a kizsákmányolt munkásság és a kizsákmányoló tőkésosztály antagonisztikus ellentétét, és ezáltal tartósítja a rendszert. (Ezt csakis forradalommal lehet és kell megdönteni.) Ezért az „emberarcú kapitalizmus” végső soron kártékonyabb, mint a klasszikus, brutális kizsákmányolásra épülő, embernyúzó kapitalizmus, ez utóbbi ugyanis forradalmi helyzetet teremt. Ugyanezen oknál fogva a szociáldemokrácia is kártékonyabb, mint a konzervativizmus vagy a (rég, angolszász értelemben vett) liberalizmus. Ez az érv önmagában neveléses, mivel a forradalmár korábban említett forradalmi metafizikájából adódóan az embernél és az életminőségénél fontosabbnak tartja magát a forradalmat, a jó életnél és a boldogságnál az osztály nélküli társadalmat, legyen az bármilyen. Hogy ez hová vezetett, és vezetne bármikor, azt láttuk.
2. Ennél komolyabb érv, hogy a jóléti társadalom a harmadik világ kizsákmányolása és annak nyomora révén tud működni. A nyugati munkás jólétének az árát az afrikai és ázsiai, félrabszolgaságban élő munkás fizeti meg, és nem a tőkés. (Ezt az érvet ironikus módon a „neokonok” is átvették, akik a nyugati jóléti állam leépítésének morális alátámasztásaként hajlamosak a harmadik világra hivatkozni.)
3. Még komolyabb érv, hogy a jóléti társadalom a szovjet blokk ellenében tudott csak megvalósulni, azaz a „létező szocializmus” kényszerének szülötte. Ha nincs szovjetfenyegetés, a nemzetközi nagytőke még nyugaton sem tesz akkora engedményeket, mint amekkorákat a háború után tett. (A civil jogok területén – minthogy az nem kerül pénzbe – már korábban is voltak sikerek, de a szociális jogok területén csak alapvető dolgokban.) És lám, amint a szovjet blokk megszűnt létezni, el is kezdődött a jóléti állam lebontása, és a tőke újra felöltötte igazi, ragadozó alakját. Ebben bizony a bolsevikok sajnos vátesznek bizonyultak.
4. További érv, hogy a jóléti állam időtársa társadalmat nevelt ki. Konzumkultúrát, mediatizált társadalmat, agymosást eredményezett. Az öntudatos munkás helyébe az egydimenziós ember lépett, a fogyasztó, akit a szappanoperákkal le lehet szerelni, a médián át lehet manipulálni, és egyébként is csak az érdeklődik, hogy mennyi pénz van a zsebében, és milyen anyagi körülmények között él. Már Marcuse is erről ír számos baloldali gondolkodóval egyetemben, s a '68-asok is a jóléti állam társadalmát és kultúráját ellen lázadtak, nem csak a kapitalizmus, mint olyan ellen. (Ezt az érvelést nem kis antiliberalizmussal nyakon öntve a tradicionalista konzervatív jobboldal is osztja, sőt más formában ugyan, de a neokonzervatívok is átvették. Talán nem véletlen, hogy számos „neokon” korábban '68-as balos volt.) Mindenesetre ebben az érvben is van valami.

A társadalom alsóbb rétegeinek nem csupán anyagi, hanem szellemi értelemben is történő felemelése mindig is a szociáldemokrácia egyik elsődleges célja és egyben legnagyobb érdeme volt. „Az emberek nagy tömegének első találkozása a nagy európai intellektuális és kulturális dilemmákkal akkor történt meg Kelet-Európában, amikor a marxizmus elterjedt. A szociáldemokrácia kultúraterjesztő szerepét alig lehet túlbecsülni. Amikor Magyarországon a Tudományos Akadémia elnöke egy dilettáns versikéket irkáló főherceg volt, a szervezett munkások egy igen jelentős része Balzacot, Tolsztojt, Spencert, Kautskyt, Zolát, Gorkijt olvasott, dalárdáiban klasszikus kórusműveket énekelt, a Bauhausról vitatkozott, közgazdaságtant, pszichológiát és történelmet tanult, megismerte és gyakorolta az artikulált politikai szenvedély, a szolidaritás, a fegyelem különféle formáit. Kelet-Európában eleve a szocializmus teremtette meg az írástudó modern munkást, ahogyan Angliában a puritanizmus.” (Tamás Gáspár Miklós 1986.)

Ugyanakkor anélkül, hogy a fentiek bármiféle pozitív vonását vitatnánk, felmerül még egy kérdés: Ez a fajta „munkáskultúra” valóban a munkások kultúrája volt? Mert nagyon úgy tűnik, nem. Ez a fajta munkáskultúra sokkal inkább a *polgári kultúra* leszüremlése a munkások közé. S ezen keresztül magának a polgári létnek a ráhatása a munkásságra, azaz a munkásság polgárosodása, amit aztán a „munkásállam” (vagyis a létezett szocializmus) tüntetett el, pontosan, mint „polgári csökevényt”. Egyfajta *Gesunkenes Kulturgut* ez, ahogyan az úri divat és szokások mindig és mindenhol leszüremlenek az alacsonyabb társadalmi osztályokhoz. (Pl. a különféle cifra magyar népviseletek a 17–18. századi nemesi viselet parasztok által átvett elemei, ahogyan a pipázás szokása vagy a kártyázás.) A különbség a folyamat felülről, egy politikai-értelmiségi elit által vezérelt volta. Tulajdonképpen a szociáldemokrácia maga nem más, mint a polgári kultúra és gondolkodásmód munkásosztályon belüli megnyilvánulása.

Persze erre az is lehet egyfajta válasz, hogy az ipari munkásságnak nem volt (a szó szűkebb, nem társadalomtudományi értelmében vett) kultúrája, ami nem annyira az elnyomásból, mint inkább a gyökértelenségéből adódott (szemben a parasztsággal, melyet még jobban elnyomtak és kizsákmányoltak, mégis volt autochton kultúrája). Ez esetben a szociáldemokráciának köszönhetően a munkásság kultúráját meghozta polgári kultúrára. Ha viszont feltételezzük, hogy a munkásságnak is volt egy sajátos „barbár” kultúrája, úgy a szociáldemokrácia elvette ezt a kultúrát, és helyébe egy jobbnak ítélt kultúrát adott, ahogyan a pogányok barbár kultúráját a keresztény misszió lecserélte a maga civilizáltabb kultúrájára.

De akár az első, akár a második verziót fogadjuk el, annyi bizonyos, hogy a munkásságnak a szociáldemokrácia által lezajlott civilizálódása a polgári kultúra révén magát a polgárosodást, s ezáltal az osztályjelleg elvesztését, vagy legalábbis elhalványulását hordta magában. Ami persze önmagában nem baj, csupán szerves része, fontos (kezdeti) összetevője annak a folyamatnak, ami a jóléti államhoz, s vele az osztályharc teljes felszámolásához vezetett.

Ennél nagyobb probléma – legalábbis baloldali szemzőből –, hogy a különféle alkudozások folytán átalakult az osztálykonfliktus. A munkásságot és vele a kizsákmányolást illetően elkezdődött (majd fel is erősödött) egy fokozatos eltávolodás a politikai radikalizmustól, s ezzel a kizsákmányolásmentes társadalom megvalósításának szándékától. A szakszervezetek és más organizációk jogait elismerték, mely szervezetek (főként a bérharcok terén) különféle sikereket könyvelhettek el, cserébe viszont szép lassan le kellett mondani magáról a célról. Vagyis az osztályellentét és vele a tényleges társadalmi konfliktus politikailag intézményesítve lett, és a hangsúly az államilag vezérelt elosztásra került. A szociáldemokrata pártok nagy része elfogadta a piacot, ill. a profitorientáltságot a szakszervezetek demokratikus jogaiért és

a munkások anyagi jólétéért, vagy még inkább: biztonságáért cserébe. Ha nincs nagy munkanélküliség, nincs munkahelyi kiszolgáltatottság, de van sztrájkjog és minimálbér, akkor nincs osztályharc és szocializmus, sőt: a munka világa nagyban hozzájárul a „termelékenységhez”, illetve a „gazdasági növekedéshez” – vagyis a tőkés profitszerzéséhez.

A szociáldemokráciában a forradalomról való lemondással szerves egységben szinte már a kezdet kezdetén megjelennek azok az elemek, amelyek a tőkés rendszer elfogadásához, sőt megerősítéséhez vezetnek. A Karl Kautsky nevével fémjelzett erfurti programtervezet egyik része jellemző módon a „minimumprogram” nevet kapta. A követelések nem csak a munkástörvényhozást célozták, hanem mindenekelőtt a dolgozók anyagi helyzetének, illetve életének a javítását. Így többek között ingyenes orvosi ellátást és gyógyszereket követeltek, valamint a munkaidő meghatározását, ill. limitálását, az éjszakai gyerekmunka betiltását (legalábbis a 14 éven aluli kiskorúak számára), ezenfelül minden munkásnak minimum 36 órás folyamatos szabadságot tetente.

Az erfurti programot Engels azonnal kritikával illette. Bírálatainak lényege, hogy a tervezet nemhogy a proletárdiktatúra, de még a köztársaság követelését sem tartalmazza, vagyis politikailag és hosszú távon hiányos. Nem foglal állást a proletariátus felszabadítása mellett, és nem is jelöli ki azt az utat, amit a munkásoknak követnie kell a hatalom megszerzéséért.

Jómagam első körben Kautskynak és nem Engelsnek adok igazat. A program nem a boldog, de bizonytalan távoli jövőt célozza a jelen szenvedéseinek felvállalása árán, hanem a jelen égető szükségleteinek minél hamarabbi orvoslását. Láttuk, hogy a „boldog jövő” mennyi szenvedést hozott, és még csak meg se valósult. Ugyanakkor már itt kitapintható, hogy a szociáldemokráciában mindig is benne rejtett magáról a jövőről (az igazságos társadalomról) való lemondás, s ennyiben viszont mégis Engelsnek van igaza.

Ez a tendencia aztán a Bernstein-féle revizionizmussal felerősödött. Pontosabban: felszínre került, ami addig csak potenciális veszélyként lappangott a munkásmozgalomra nézve. Itt már világossá vált, hogy merre is tarthat a szociáldemokrácia. „[...] a szakszervezeti és a parlamenti harcot úgy fogják fel, mint eszközt a proletariátusnak a politikai hatalom birtokbavételéhez való fokozatos eljuttatására és nevelésére. A revizionista felfogás szerint, tekintettel e birtokbavétel lehetetlenségére és értelmetlenségére, mindkét harcot csupán közvetlen eredmények érdekében, azaz a munkások anyagi helyzetének javítása, a tőkés kizsákmányolás fokozatos korlátozása és a társadalmi ellenőrzés kiterjesztése érdekében kell vívni. [...] a szakszervezeti és a politikai harc szocialista jelentősége abban áll, hogy előkészíti a proletariátust, vagyis a szocialista átalakulás szubjektív tényezőjét ennek az átalakulásnak a végrehajtására. (...) a szakszervezeti és politikai harc fokozatosan korlátozni fogja magát a tőkés kizsákmányolást, a tőkés társadalmat egyre inkább megfosztja tőkés jellegétől és szocialista jellegűvé teszi, egyszóval az objektív értelemben vett szocialista átalakuláshoz vezet. Sőt ha a dolgot jobban szemügyre vesszük, akkor a két felfogás éppen ellentétes. A párt szokásos felfogása szerint a szakszervezeti és politikai harc során a proletariátus arra a meggyőződésre jut, hogy ezzel a harccal helyzetének alapvető megváltoztatása lehetetlen, és a politikai hatalmi eszközök végérvényes birtokbavétele elkerülhetetlen. A Bernstein-féle felfogásban előfeltételként a politikai hatalom megragadásának lehetetlenségéből indulnak ki, hogy pusztán szakszervezeti és politikai harc útján vezessék be a szocialista rendet” – fogalmazza meg a lényegét elég világosan Rosa Luxemburg. (Luxemburg é.n.)

Sok mindent elárult már az első világháború kitörésekor, hogy a szocdemek egy jó része nem tudott ellenállni a sovinizmusnak. Sőt; a német szocdemek kifejezetten ellenforradalmárok lettek. 1917-ben kizárták a pártból a háború ellenzőit, a háborúpárti Friedrich Ebert kancellár lett, és Gustav Noskéval együtt a későbbi szélsőjobb fundamentumát alkotó szabadszervezetekkel szövetségben a baloldali forradalmárokkal szemben.

Ebert és Noske bizonyos elemekben és külsőségekben még a munkásmozgalmat képviselték, minthogy munkástanácsokra és katonatanácsokra alapozták a kormányzást (persze ezek a tanácsok erősen szelektáltak voltak, de ez más kérdés). Idővel azonban a német szocdemek mindent feladtak. 1959-ben Bad Godesbergben a marxi elveket, aztán még azt a keveset is, ami maradt. Baloldali szempontból a mélypont Anthony Giddens, illetve Tony Blair kormányzása Nagy-Britanniában. A „kommunistáknak” (a radikális balosoknak éppúgy, mint a bolsevikoknak) igazuk volt, s vátesznek bizonyultak, amikor már a kezdet kezdetén árulásnak tartották a szociáldemokráciát.

Bizonyos szempontból a szociáldemokrácia fokozatos önfeladása analógiába állítható az államszocializmus utolsó szakaszával azokban az országokban, ahol lazult a diktatúra és egymást követték az ún. „reformok”, vagyis beindult egy rekapitalizálódási és vele a polgárosodási folyamat és a kapitalizmus megszilárdulása, majd megvalósult totális győzelme. Radikális balos szempontból a szociáldemokrácia dicstelen története egyben a kapitalizmus megreformálhatatlanságának a története is.

Nem sikerült tehát a marxi álom fokozatos, reformista kísérlete sem. Éppúgy fiasónak bizonyult, mint a forradalmi kísérlet. Ez a kétféle bukás mint önfeladási folyamat az átmenet mítoszában is kísértetiesen hasonlít egymásra: a szociáldemokrácia és a bolsevik diktatúra egyaránt a messiás jövőbe tolt a célt, az igazságos társadalom megvalósulását. A távlatokban gondolkodás pedig mindkét esetben súlyos következményekkel járt. Az „átmenet” mítosza mindkét esetben hamis mítosznak, illúzióknak bizonyult: a szocdemeknél az átmenet a kapitalizmus elfogadását jelentette, a bolsevizmusban pedig a leépítendő állam abszurd megerősítését. Az eredmény a szocdemeknél az lett, hogy nem a szocializmus valósult meg lépérsről lépésre, hanem a szocialista eszmék tűntek el fokozatosan, és maradt a kapitalizmus. A bolsevikoknál pedig ez: nem az állam épült le fokozatosan, hanem a diktatúra számolta fel önmagát, hogy átadja helyét az újkapitalizmusnak.

És akárcsak a bolsevizmus esetében, a szociáldemokrácia mellett is megjelenik végső érvként a jóléti állam, annak minden (anyag és jogi) civilizációs vívmányával, melyek vitathatatlanok. Illetőleg nem is maga a jóléti állam, hiszen az éppen leépülőben van, sokkal inkább a munkavállalók jogai és önérzete, illetőleg azok az emancipatorikus vívmányok, melyek talán maradandónak bizonyulnak. Míg a Keletet illetően el lehet gondolkozni azon, hogy vajon a bolsevizmus helyett talán valamiféle felvilágosult abszolutizmus is modernizálhatta volna a térséget (ahogy tette azt számos helyen), addig nyugaton a progresszió szociáldemokrácia nélkül elképzelhetetlen.

Ahogy a bolsevizmus, úgy a szociáldemokrácia is kiüresedett. Míg az államszocializmus ideológiája a vége felé már senki által sem komolyan vett, pusztá formaként és semmitmondó jelszavak gyűjteményeként egzisztált, a szociáldemokrácia szimpla kapitalista polgári-liberális politikai irányzattá silányult, besorolódva a konzervatívok és a liberálisok közé. A bolsevik önfelszámolás és a szocdem önfeladás között persze van egy lényeges különbség: míg az előbbi fokozatos „reformjai” a kudarc folyamatos be nem ismerése és az összeomlás

tologatása, addig a szocdemek egész egyszerűen úgy látták, hogy elértek mindent, amit el lehet érni, ennél tovább nincs, itt megállj.

Azonban a baloldal harca a társadalmi és kulturális változásokért, pontosabban az ember jobbításáért, nem ért véget a szociáldemokráciával, hanem átkerült a kulturális baloldaliság feladatkörébe.

Totalitárius reformizmus: A politikai korrektség

A nyugati szociáldemokrácia árnyékában, ill. helyenként azzal összefonódva (mint pl. Svédországban) bontakozott ki a reformizmus másik „fajtája”, amit kulturális baloldálnak is szoktak nevezni. Ez nem egy tényleges irányzat, mivel igen heterogén társaságról van szó: különféle etnikai és kulturális kisebbségekkel foglalkozó jogvédők, melegaktivisták, feministák, zöldek, posztmodern gondolkodók stb. Egy részük nem is tekinthető baloldalinak a szó klasszikus értelmében, inkább a „liberális” elnevezés illik rájuk. (Bár ez sem egyértelmű, mivel az emberjogi/polgárjogi liberalizmus baloldali hagyományok talaján áll, és ennek megfelelően számos ponton kötődik a baloldalhoz, szemben az inkább a [neo]konzervatívizmushoz, néhol pedig – pl. Latin Amerikában – a hagyományos jobboldalhoz köthető gazdasági liberalizmussal.⁸) Inkább egy gondolkodásformáról, látásmódról van szó, mintsem egy konkrét politikai irányzatról.

Ezt a látásmódot – a régi, ismert apokaliptikus-eszkatologikus világorradalmi vízióikkal elegyítve – még az anarchisták és a különféle marxista-neomarxista „forradalmi” csoportok/irányzatok is átvették. Ezért a kulturális baloldal körébe ők is beletartoznak, függetlenül attól, hogy még mindig a nagy antikapitalista világorradalomban hisznek és reménykednek. Ez a „kulturális forradalom” őket is beszippantotta és némileg átalakította. Jó példa erre a nemrég elhíresült, Láthatatlan Bizottságnak nevezett csoport által közrebocsátott *Az eljövendő felkelés* című röpirat, ami sokkal inkább irodalmi alkotás (bár némi coelhis stílusjegyekkel, ami ront az esztétikáján), mintsem igazi forradalmi, cselekvésre buzdító röpirat.⁹

Emellett számos ponton ideológiai-világnézeti átfedés és gyakorlati együttműködés is létrejött a különféle csoportok között. (Pl. a feministák vagy zöld baloldaliak többsége automatikusan kiáll a melegek vagy a bevándorlók jogaiért, vagyis tevékenységük nem korlátozódik kizárólag a természetre, ill. a nőkre.) Továbbá olyan szinkretikus képződmények is létrejöttek, mint pl. az anarchofeminizmus, ökofeminizmus stb. Ez ugyan bonyolítja a helyzetet, mivel ezek a különféle irányzatok amúgy erős kritikával illetik egymást (pl. a szocialista feministák nem kedvelik a posztmodern dekonstruktivistákat, a zöldek a trockistákat és a liberálisokat, az anarchisták senkit, stb.), de azokban a vonásokban, amiket alább vázolni fogok, nagyjából megegyeznek.

A kulturális baloldaliság eredete ’68 forradalmában keresendő. Az egykori radikális balosokból („újbalosokból”) a ’80-as évek végére, 90-es évek elejére fokozatosan liberálissá

---

⁸ Érdeemes itt megemlíteni, hogy Friedrich von Hayek már 1941-ben, az *Út a szolgáláshoz* című művében felveti, hogy a „liberális” Amerikában nagyjából azt fedi, amit Európában a baloldali, ami azért jelent problémát számára, mert ő maga a szó eredeti, angolszász értelmében vett, a szabadversenyes kapitalizmust igenlő liberális híve. Hayek nyomán aztán számos neoliberais kifogásolja az utóbbi évtizedekben, hogy a „liberalizmus” fogalmának használata az Egyesült Államokban a baloldaliság „álcázására” szolgál.

⁹ <http://rednews.hu/a-kozelgo-felkeles/default/a-kozelgo-felkeles.html>. Ez úton köszönöm Vida Vikornak, hogy felhívta rá a figyelmemet.

lett politikusok és értelmiségiek honosították meg, akik megöregedvén belátták, hogy nem sikerült a forradalom, vagy kiábrándultak belőle. Így akik szakítottak a „totalitárius” gondolkodással, „demokraták” lettek, s ott ülnek számos kormányban, bizottságban és parlamentben. Viszont forradalmi eszméiket és hevületüket átvitték különféle társadalmi (rész) problémák megoldására, így jobbítva az immáron elfogadott kapitalizmust. (Ennek a figurának ideáltipikus megtestesítője Daniel Cohn-Bendit.) Vagyis azok a volt ’68-asok, akikből nem lettek az utópiákból teljesen kiábrándult újkonzervatívok és libertáriusok – mint egyébként sok balosból –, hanem valamilyen formában megmaradtak baloldalinak, vagy legalább baloldali liberálisnak, és akik noha elfogadták a kapitalizmust és vele a liberális demokrácia játékszabályait, bizonyos területeken és *mentalitásukban* mégis megmaradtak radikálisnak.

A rendszerkritikát náluk inkább a *társadalomkritika* és a *kultúrákritika* helyettesíti, a globális megoldás helyébe egyes társadalmi csoportok védelme és az emancipációjára irányuló törekvés lép. És ahogyan a rendszer helyett a társadalmat veszik célba, úgy a globális változás helyett inkább egyes társadalmi szegmensek átalakítását tűzik ki célul, ami persze az osztársadalomra is hatással van. A *kizsákmányolt munkás* helyébe az *elnyomott kisebbség* lépett: a bevándorlók, a különféle etnikai, vallási, kulturális vagy éppen szexuális kisebbségek és más elnyomottak: a nők, a gyerekek, az állatok és a növények. Ugyanakkor gondolkodásmódjukban, mentalitásukban majd’ minden megmaradt a forradalmárból, és ennek révén a totalitárius gondolkodásból. Tulajdonképp nevezhetjük őket „szegmentált forradalmároknak”. Nos, ennek a baloldaliságnak a kulturális forradalmi terméke a ma már leáldozóban lévő *politikai korrektség*.

Magyarországra az SZDSZ-hez közel álló liberális értelmiség révén jelent meg a politikai korrektség, ami (szemben a nyugati újbalosokkal) ráadásul még gazdasági liberalizmussal, azaz neoliberalis gazdaságpolitikai elképzelésekkel is társult. Közben az Egyesült Államokból jöttek az elképesztő történetek a PC szellemi rémuralmáról. Az amerikai elbeszélések ismerőseim részéről is mind ugyanarról szóltak: számtalan taburól, kötelező elbeszélések ismertetéséről, olykor egészen abszurd esetekről. S nem utolsósorban arról, hogy bárki, aki megszegi ezeket a tabukat, még ha jó szándékkal teszi is ezt, vagy pusztá ismerethiányból fakadóan nem beszél jól a PC „újbeszél”-jét, az azonnal és automatikusan kirekesztődik, mint „szalonképtelen”, mint egyfajta szellemi leprás, akivel sem nyilvánosan, sem magánemberként többé nem szabad szóba állni. Jómagam pontosan ugyanezt tapasztaltam meg a hazai balliberális értelmiségnél: szinte semmiről nem lehetett őszintén beszélni, még a legjobb szándékkal sem, és olyannyira kerülni kellett bizonyos kifejezések használatát, vagy akár az utalásokat a tabusított témákra, problémákra, hogy az ember fél óra után belefáradt az erőlködésbe. Viszont érdekes volt szemlélni, hogy a liberális értelmiség balos gyökerekkel bíró tagjai mennyire megmaradtak mentálisan bolseviknak, hiába váltottak világnézetet és értékrendet.

A PC totalitárius vonásai

Melyek tehát a kulturális baloldaliság azon főbb jellemzői, amelyek képviselőinek gondolkodásmódját és habitusát hasonlóná teszik az egykori totalitárius államszocialista rezsimek létrehozóinak, a bolsevik forradalmároknak a habitusával és gondolkodásmódjával?

A kulturális balosság egyik fő vonása a pluralizmus elvi igénylése, ám gyakorlati tagadása. A jelszavak hemzsegek az olyan kifejezésektől, mint másság, sokféleség, tolerancia stb.,

ugyanakkor minden másfajta gondolkodásmóddal és kultúrával/szubkultúrával szemben szélsőségesen elutasítók; még azokkal a baloldaliakkal és liberálisokkal szemben is, akik másként baloldaliak és liberálisok, mint ők, vagy bizonyos kérdésekben nem értenek velük egyet, vagy megsértenek bizonyos tabukat. Magam megtapasztaltam, de leírások hosszú sorát lehet olvasni nyugati szerzőktől is, hogy bárki, akinek akár csak egy-két kérdésben tért el a véleménye, vagy kétségeinek adott hangot bizonyos tabusított témákat illetően, azonnal megkapta – az adott témától függően – a homofób, az antiszemita, a rasszista, a szélsőséges, a hímsoviniszta vagy egyéb jelzőket, s vele a szalonképtelen státuszt és a kirekesztést.

A kulturális baloldaliság sem lehet meg *ellenség* nélkül, ez létének egyik fő támasztéka. Csupán a tőkés, a burzsuj, a reakciós vagy a fasiszta helyét a különféle társadalmi és/vagy kulturális és/vagy fogyasztói csoportok veszik át: a hagyományos családmodell hívei, a válások keresztények, a „macsók” vagy akár a dohányosok – konkrét irányzattól függően.

Ez önmagában még nem totalitárius vonás. Akkor válik azzá, amikor az ellenség körét a bolsevikokra, ill. általában mindenfajta szélsőségesekre jellemző módon *kiterjesztik*, s ennek eszközeként az említett megbélyegzést használják: nem csupán a valódi rasszista, szexista vagy homofób lehet „rasszista”, „szexista” és „homofób”, hanem mindenki, aki a nemi szerepekhez vagy a családhoz nem (vagy nem mindenben) politikailag korrekt módon viszonyul, aki tabukat feszeget, vagy egyszerűen nem érti a tabukat, esetleg némi empátiát mutat a „többségi társadalom” szenvedő tagjai iránt is. Ugyanígy a „szélsőséges”, vagy a „fasiszta”, ill. „náci” sem a valódi szélsőjobbaldalit jelenti, hanem mindenkit, aki tőlük jobbra áll, legyen az, mondjuk, egy katolikus konzervatív. A kiterjesztésnek (miként minden totalitárius rendszerben) egészen szélsőséges formái is létrejöhetnek: egy feminista ismerősöm mesélte, hogy az Egyesült Államokban egy fekete aktivista még őt is az elnyomójának titulálta, mivel fehér – hiába nő és feminista.

A kiterjesztés bevett módszere a „rejtett elnyomó” felfedezése a másokban. Például a rasszizmus és szexizmus elemeinek kimutatása a másik gondolkodásmódjában, szóhasználatában, érzéseiben, kultúrájában stb. Ahogyan azt minden totális zsarnokság csinálta, az inkvizíciótól a sztálinistákig.

A megbélyegzés persze azt a (hatalmi) célt is szolgálja, hogy ne kelljen vitatkozni. Aki ugyanis rasszista, antiszemita, homofób stb., az automatikusan „szalonképtelen”, s mint ilyen kirekesztődik a „civilizált világból”, így annak érveit nem kell, sőt nem szabad meghallgatni, vele nem kell, ill. nem szabad szóba állni. Rendkívül kényelmes megoldás ez, mivel könnyen fenntartható, mi több, általa megkérdőjelezhetlenné lesz a dogmatika és vele a taburendszer, vagyis az adott értelmiség egyeduralma és értékrend-, ill. véleménydiktatúrája.

Emlékszünk, hogy már Lenin és Trockij is a kronstadti matrózok megmozdulását ellenforradalmi felkelésnek, külföldről pénzelt, a francia kémelhárítás által szervezett, feketeszázaseszer befolyás alatt álló lázadásnak titulálta. Vagyis a szovjethatalom pontosan úgy reagált az eseményre, mint a baloldal szinte minden erőszakos irányzata a neki nem tetsző gondolatokra, véleményekre, megmozdulásokra: a legalávalóbb, legszélsőségesebb politikai irányzatokhoz és jelenségekhez való társítással. Az antiszemita feketeszázak említése az a módszer, ami később a lefasisztázásban, lerasszisztázásban és hasonlóknak jelenik meg minden és mindenki iránt, ami nem ők maguk.

Az ellenség ugyanúgy három formában jelenik meg, mint a hagyományos „szélsőbal” esetében:

a. Van a külső ellenség, akik a bolsevizmusban egyfelől a „régí rend” képviselői, másfelől az imperialista külföld. A kulturális baloldaliságban ez az „elnyomó többségi társadalom”, ill. annak legmegragadhatóbb csoportjai: a vallásos keresztények (főleg a „nagy egyházak”), a konzervatívok, a hagyományos családmódel hívei stb.

b. És van a *belső ellenség*. Ez a régi bolsevikoknál a Pártba befurakodott kém, illetve az áruló, a kulturális balosoknál pedig főként azok a baloldaliak és baloldali liberálisok, akik kételkednek, politikailag nem teljesen és nem mindig korrektek, az „elnyomó többségi társadalom” véleményét is figyelembe veszik, stb., vagyis végső soron árulók, vagy legalábbis nem igazi baloldaliak, még ha annak is tartják magukat.

c. És végezetül van a „legbelső ellenség”, aki a bolsevizmusban a hithű bolsevik maga, pontosabban a benne bujkáló kételkedő, a gyenge, az esendő ember, akit folytonos önvizsgálattal és önkritikával lehet kordában tartani. A kulturális balosnál ez az „önmagunkban lévő elnyomó”: a feministában rejlő macsó, a melegaktivistában rejlő homofób, az „öngyűlölő”, ennél fogva potenciálisan antiszemita zsidó, a fehér társadalom értékeinek, gondolkodás-módjának bizonyos elemeit levetkőzni nem tudó cigány vagy színes aktivista stb.

Mindebből automatikusan következik a *gondolatrendőrség*, ami leginkább öncenzúra és a *nyelvi tabusítás* formájában jelenik meg. Ez utóbbi terméke a dolgok mesterséges átnevezésének, és ezzel egyfajta orwelli „újbeszél”-nek a bevezetése, mely közvetlenül az elmébe hatol, és a fogalomhasználat átalakításával a gondolkodás felülről való átalakítását célozza. A jelenség jól ismert a francia forradalomból éppúgy, mint a bolsevik diktatúrákból. Mindent átnevezni a „múltat végképp eltörölni” kívánalmának megfelelően, a hónapokat régi nevükről forradalmi nevekre, forradalmi személyneveket és városneveket kitalálni, stb. Pontosan ezen a logikán és mentalitáson alapul a PC is.

Az ellenségképezés három formája egy logikus folyamatot is modellez: a forradalmak elmélyülésének és kiteljesedésének folyamatát. Első fázisban a forradalom legyőzi, elúzi és/vagy elpusztítja a tényleges, külső ellenségét. Viszont mivel a forradalmat nem szabad megfagyni hagyni, így szükség van újabb ellenségre, aki a láthatatlan, bujkáló *belső ellenség* lesz. Az ellenség nem (vagy nem csupán) külföldi antikommunista szervezetekben ténykedik, hanem beépül a kommunista pártba, hogy belülről bomlassza azt. Az osztályharc a forradalom győzelme után nem szűnik meg, sőt fokozódik, és a szocialista társadalmon, de még inkább a Párton belül folytatódik. (Ezt a sztálini elvet, amely ideológiai alapját képezte a tömeges terrornak, szinte minden diktátor átvette, Mao pedig tökélyre fejlesztette.) Végül az ellenségkeresés önmagunkban folytatódik, hogy kiirtsuk a bennünk rejlő rosszat, s ezzel folyamatos önkontroll és öncenzúra alá kerülünk. Ebben egészen odáig el lehet jutni, hogy a koncepció per hithű áldozata maga is elhiszi, hogy bűnös, vagy ha nem is hiszi el, a forradalom érdekében elfogadja az ítéletet.

Az ellenségkeresés fő funkciója a mozgalom, az eszme, a „forradalom” fenntartása, s belőle automatikusan adódik a *kettős mérce*. Azt hiszem, a totalitárius diktatúrákból fölösleges példákat hozni, mivel ezekben szinte minden erre épült. Nos, a politikai korrektség számos híve, akik minden téren hevesen kiállnak a muszlimok vallásgyakorlata mellett, mecsetekért tüntetnek, és olykor megértőek még az iszlám fundamentalizmust illetően is, előszeretettel támadja és gúnyolja a kereszténységet, főként a katolikus egyházat. Ez a szemlélet persze könnyedén megy át gyakorlati igazságtalanságba. Pl. a British Airways gépein bevezetik a muszlim halál ételek felszolgálását, a muszlim személyzet pedig fátylat viselhet, miköz-

ben a keresztény alkalmazottak nem viselhetnek keresztet.¹⁰ Canterbury érseke felpanaszolta, hogy a karácsonyi ünnepekből kivették a karácsonyi énekeket és betlehemezést (!), csak hogy megbékítsék a muszlimokat. Évente megismétlődik, hogy Nagy-Britanniában betiltják a betlehemezést vagy a karácsonyi dalok nyilvános éneklését más vallások feltételezett érzékenysége miatt.¹¹ De ugyanez a helyzet Izraellel: a nyugati baloldal élesen elítéli a zsidó állam rasszizmusát és militarizmusát (amúgy helyesen). De mi a helyzet a muszlim országokban megjelenő féktelen zsidógyűlölettel vagy a különféle ősi keresztény kisebbségek (koptok, asszírok) elnyomásával és az egyes muszlim országokban (pl. Szudánban) véghezvitt népi-irtásokkal?

Egy másik (típusú) példa a kettős mérce gyakorlati alkalmazására: Svédországban, aki prostituált szolgáltatását igénybe veszi, pénzbírságot kap, de elvileg börtönbe is kerülhet. A politikailag korrekt svédek (amúgy a pornófilmekben és gruppszexen nevelkedett nemzedék tagjai) exportálnák e „forradalmukat”, sőt a pornográfiát is tiltanák.¹² (Persze az eredmény a szexturizmus lett, vagyis az történt, mint az abortusz esetében: ahol tiltják, onnan átmennek érte más országokba. Ilyenkor viszont fel se merül, hogy az abortuszt tiltani akaró konzervatív felé minimális megértést mutasson a másfajta dolgokat tiltani akaró baloldali.) De ami a lényeg: ugyanez a Svédország állami támogatást adott a feminista pornónak.¹³ A bolsevikok azon törekvését, hogy rombolják a burzsoá kultúrát, és helyébe a proletkultot tegyék, még meg lehet érteni, főleg abban a korban és történeti kontextusban. Ezt azonban még a balos népművelői-felvilágosítói szemszögből sem.

Vagyis a hagyományos keresztény vagy épp az alából szexista férfi (és egyéb „többségi”) megmarad „elnyomónak”, ezért rá nem vonatkozik a politikai korrektség. Az iszlámhoz való viszonyulásban valószínűleg a baloldal tradicionális keresztényellenessége is közrejátszik, de a döntő tényező egyrészt maga a politikai korrektségből fakadó merev egyoldalúság, miszerint minden, ami kisebbségi, csakis jó és támogatandó lehet, és minden, ami többségi, csakis rossz és visszaszorítandó. A kettős mérce különbségtevés az elnyomás különféle formái között.

Másrészt a kettős mérce, ami mostanában épp a muszlimokkal szembeni különleges bánásmódban ölt testet, mélyen gyökerezik a nyugati baloldali értelmiség hagyományos és elvakított Nyugat-gyűlöletében is. A radikális nyugati balos entellektüel mindig is nagyon megértő volt a Nyugattal szembenálló zsarnokságokkal, legyenek azok afrikai nacionalista diktatúrák, bolsevik rezsimok vagy iszlamista forradalmak. Ezek az idealista „hasznos hülyék” kémkedtek az őket lehülyéző Sztálinnak, ahogyan utódaik védelmükbe vették a Milosevics-féle Jugoszláviát és mindenféle „antiimperialista” önkényuralmakat.

A politikai korrektség további jellemzője a *kultúra hagyományos értékeinek felülírása*, ha azok nem felelnek meg az utópia értékrendjének. Ahogyan a bolsevikoknál megjelent a múlt eltörlésének vágya, s vele minden, amit a múlt örökségének tekintettek, legyen az tudományos koncepció, művészeti irányzat, életforma vagy szokás, ugyanúgy a kulturális baloldaliságban is felbukkan ez a vágy. (Hogy nem diktatórikus formában, annak kizárólag a demokratikus berendezkedés az oka.) Ennek megfelelően Bach János-passióját lehet antiszemita műként

10 <http://www.dailymail.co.uk/travel/article-1311586/Most-British-Airways-meals-soon-halal-says-caterer-GateGourmet.html?ito=feeds-newsxml>

11 <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/8186555/Rowan-Williams-stop-political-correctness-taking-Christ-out-of-Christmas.html>

12 <http://index.hu/kulfold/eu/porn5635/>

13 <http://dontpaniconline.com/magazine/arts/feminist-porn>

értékelni,¹⁴ a hímsovinizmust kiiktatandó a Biblia Istenét lehet hímnősíteni, a benne szereplő állatokat személyként kezelni az állatbarátok nyomására,¹⁵ a cigánypecsenyét átnevezni, mert az rasszista kifejezés,¹⁶ a politikai korrekt óvodákban pedig mindent át kell írni (mesét, játékot), ami a hagyományos nemi szerepeket erősítené, stb. „A madisoni egyetemen oktató Kovács M. Mária egy '95-ös interjúbán felsorol pár abszurditást. »Három éve, amikor egy washingtoni egyetemen tanítottam, a dékáni hivatal borítékjában érkezett egy kis körlevél, amiben arra kértek, hogy órán lehetőleg ne használjam az ‚emberiség‘ kifejezést (*mankind*), mert a szóösszetétel egyik fele a hímnemre utal. Ez pedig sérti a női hallgatókat... Egy feminista csoport összeszámolta, hogy a Metropolitan Múzeumban hány női akt van, hány meztelen férfit ábrázoló festmény és hány nő által készített műalkotás. S minthogy az arány rossz volt, petíciót intéztek, hogy állapítsák meg a helyes kvótát a női aktok valamint a női festők férfiakat ábrázoló képei között. Az ember azt gondolná, hogy ezen csak nevetni lehet. Hát ez ott nem így van. Még az is elképzelhető, hogy a múzeum szakbizottságot állít fel az efféle problémák kezelésére» – írja egy valamikori szélsőbalosból libertáriusá lett publicista.¹⁷

Mindez ugyanúgy az Új Ember létrehozását célozza, mint az államszocializmus másfajta, de lényegét tekintve hasonló kísérletei, vagy mint korábban a kereszténységé, illetve az üdv-tanoké általában. Az *ember átnevelésének* alapja az emberi természet, vagy legalábbis biológiai gyökereinek tagadása. Minden csupán *társadalmi-történeti konstrukció*, ahogyan a marxizmus-leninizmus számára is minden az osztályviszonyok szüleménye és tükré. „Kínzóan tudatában vagyunk annak, mit jelent az, hogy történelmileg megalkotott testünk van” – írja az egyik legnagyobb feminista tekintély, Donna Haraway (Haraway 2005:115). Ennek megfelelően, ahogyan létrejött a marxista-leninista tudomány, ezen belül a marxista lélektan, történelem, nyelvészet, sőt biológia, ugyanúgy megjelent a feminista társadalomtudomány, feminista történelem, mi több: a feminista fizika és algebra is. És ahogyan a nem marxista-leninista tudomány polgári és reakciós volt, úgy szexista és rasszista a biológia, főleg a genetika és az etológia, de még a fizika is, miként azt egy másik tekintély, Sandra Harding fejtegeti. (Harding 1993)¹⁸

Steven Weinberg, Nobel-díjas amerikai fizikus a *Dreams of a Final Theory* című könyvében számos eset és tapasztalat alapján azt fejtegeti, hogy a feministák szimplán nem ismerik és nem is értik a modern fizikát. Nem a tudomány tárgyát, hanem annak nyelvezetét, valamint a tudóstársadalmat, s annak társadalmi-kulturális háttérét vizsgálják, majd ebből vonnak le következtetéseket maguknak a tudományos eredményeknek a tartalmát illetően. A következtetés pedig minden esetben ideologikus, még ha áttételesen is. A jelenség természetére jól rávilágít a hírhedt Sokal-ügy. Alan Sokal amerikai fizikus megjelentetett egy zavaros balos tudásszociológiai halandzsát a kvantummechanikáról egy neves multikulturalista folyóiratban, ahol persze kritikátlanul leköszölték a cikket. Majd leleplezte magát. Célja az volt, hogy megmutassa, hogy a posztmodern, posztstrukturalista stb. tudásszociológiák és filozófiák közönséges zagyaságok olyan emberektől, akik egyszerűen nem értenek a termé-

14 <http://www.choralnet.org/view/277795#278467>

15 <http://mindennapi.hu/cikk/egyhazi/love-me-gender-nemek-a-bibliaban/2011-04-05/2457>

16 <http://www.tagesspiegel.de/weltspiegel/diskriminierung-hannover-verbannt-die-zigeunerschnitzel/8895080.html>

17 Papp László Tamás: A „politikai korrektség” az utolsókat rúgja. http://hvg.hu/velemeny/20100421_politika-ilag_korrekt_diszkriminacio. Érdemes végigolvasni a politikai korrektségről folytatott vitát is, ami jobbra a hazai liberális értelmiségen belül zajlott le: <http://hvg.hu/cimke/politikai+korrekts%C3%A9g>.

18 A témáról magyar vonatkozásokkal: Mund 2003.

szettudományokhoz, ám ideológiailag erősen motiváltak.¹⁹ A botrányhoz az is hozzátartozik, hogy Sokal egyébként baloldali ember.

A kulturális baloldaliság tudományelmélete nem ártatlan intellektuális kaland. Franciaországban egy évre lecsukják és 15 000 euró bírságot szabnak ki arra a férfira, aki apasági tesztet kér, még akkor is, ha a tesztet más országban rendeli meg.²⁰ Ennek kapcsán egy feminista publicista az apasági tesztet a tudomány antifeminista felhasználásának titulálja, és amellett érvel, hogy egy nőnek szabad legyen bármely szexuális kapcsolatából származó gyermekét tetszés szerint, mondhatjuk nyugodtan: előnyök alapján, az általa kiválasztott apára bízni.²¹ Az ilyen és ehhez hasonló férfiellenes nézetek „tudományos” (értsd: ideológiai) háttere a „minden társadalmi konstrukció” eszméje, illetve az újbalos biológiagyűlölet.

„A fordított rasszizmusként, a hímsovinizmus babérjaira törő nőténysovinizmusként működő »píszí« végül az USA-ban is önmaga torz karikatúrájává, szellemi tébollyá, militáns fundamentalizmussá vált. Faji-szexuális ízlésterror és paranoia lett belőle, amely persze – mint minden ideológiai ortodoxia – kitermelte önnön karrieristáit, konjunktúralovagjait. Akik nem haboztak a dogmát gátlátlanul saját érvényesülésük szolgálatába állítani” – írja a már idézett libertárius publicista, és ez esetben sajnos nem tudok nem igazat adni neki.²²

Valahol szimbolikus, hogy a „politikai korrektség” fogalma Mao Vörös Könyvecskéjében jelenik meg először, még hozzá a Párthoz hű viselkedésre vonatkoztatva.²³ A politikai korrektség abszurdításai helyenként kifejezetten az ázsiai „kommunizmus” abszurdításait idézik (még a jakobinusok és a bolsevikok is emberibbek voltak, mert a szexualitásra, a fogyasztási szokásokra és a privát szféra más szegmenseire nem terjesztették ki a forradalmat), bár ez esetben kétségtelenül vértelen kulturális forradalomról van szó.

A politikai korrektség működésképtelensége

A puszta erkölcsi aggályokon vagy a szubjektív rossz érzéseinken túl mi a probléma a fentiekkel? A politikai korrektség nem csupán azért nem működik, mert az emberi jóézés és igazságérzet (vagyis a bennünk rejtőző „elnyomó”) fellázad a nyilvánvaló torzítások és igazságtalanságok ellen, hanem mert belső logikájából fakadóan ugyanolyan önfelszámoló természetű, mint a bolsevizmus vagy a jakobinizmus vagy bármely ezekhez hasonló forradalmi szisztéma. Nem véletlen, hogy ma már inkább csak múlt időben beszélhetünk róla, bár hatása érezhető, és elemei beépültek a közéletbe, a publikus viselkedésbe és szóhasználatba, még hozzá nem csak a baloldalon.

Mindenekelőtt: a politikai korrektség teli van önellentmondásokkal. Például a szexista férfifársadalomban miért van jóval több férfi, mint női hajléktalan? A férfifuralom kultúrájában miért halnak a férfiak korábban, mint a nők? Ha minden jelenség oka társadalmi, úgy ez is társadalmi konstrukció kell, hogy legyen. Csak nem hivatkozunk a kellemetlen tények esetén a más esetekben ignorált és elátkozott biológiai okokra? De ugyanilyen önellentmondásnak tartom, hogy miközben a fő ellenség a többségi, elnyomó társadalom, iro-

19 A Sokal-ügy anyaga: <http://hps.elte.hu/~dept/Sokal/Sokal.html>

20 http://en.wikipedia.org/wiki/Parental_testing

21 <http://www.spectator.co.uk/features/6391918/whos-the-daddy/>

22 Pap László Tamás uo.

23 Ld. Ruth Perry: A Short History of the term ‚Politically Correct’. In: Beyond PC: Toward a Politics of Understanding ed. Patricia Aufderheide St. Paul, Greywolf, 1992.

nikus módon épp a kulturális baloldaliság révén jelent meg ama koncepció is, miszerint végső soron nincs is többségi kultúra, mert a mi szétaprózódott, bonyolult posztindusztriális társadalmunkban valamilyen formában mindenki valamilyen formában kisebbségi. (Nálunk ez a 90-es években a „Te is más vagy, te sem vagy más” szlogenben, ill. kampányban jelent meg legtisztábban.) Igen ám, de akkor miféle többségi-elynyomó kultúrát kell felülírni és eltörölni? Hát a másfajta kisebbségek kultúráit, szokásait, hagyományait: a keresztényekét, konzervatívokét, „macsókét”, „homofóbokét” stb. És nem csak a politikában, ill. a közéletben, hanem lehetőleg mindenhol: filmben, irodalomban, színházban, iskolában, óvodában és nem utolsósorban: önmagunkban.

Ezek a hol rejtett, hol nyílt ellentmondások a gyakorlatban *kínos dilemmák* elé állíthatnak bennünket. A különféle megvédendő és olykor idealizált „elnyomott kisebbségek” élete, kultúrája és érdekei ugyanis nem mindig passzolnak egymáshoz. Például vajon a nők, a gyerekek, a melegek emancipációját és jogainak védelmét, vagy az archaikus vonásokkal rendelkező etnikai és/vagy kulturális kisebbség autonómiájának, ill. kultúrájának a védelmét választom, ha ezek kizárják egymást? A különféle etnikai kisebbségek kultúrái ugyanis még romjaikban is konzervatívok, sőt olykor őskonzervatívok. Mi az előbbre való? Megőrizni a „másságot” a multikulturalizmus jegyében, vagy általános emberjogi értékek alapján védeni a nőket vagy a melegeket? Ha az előbbit választom, elárulom a nemi kisebbségeket, ha az utóbbit, akkor az etnikai kisebbségeket.

A kulturális baloldal, az önellentmondásokat tekintve, a maga szokásos módján vágja ketté a gordiuszi csomót: tabusít. Aki ki meri jelenteni, hogy az adott etnikai vagy kulturális kisebbségi közeg nem éppen paradicsom a nők vagy a melegek számára, vagy hogy a férfiak korábban halnak, s többen és hamarabb kerülhetnek az utcára, mint a nők, az rasszista és szexista, s mint ilyen szalonképtelen, azaz nem szabad vele szóba állni. Így a kérdést nem kell feszegetni, s a probléma meg van oldva.

Ezzel szoros összefüggésben a kettős mérce és a tabusítás *konzerválja az elmaradottságot*, az avított társadalmi viszonyokat, és velük az elnyomás és kizsákmányolás különféle formáit. Miálta! nemhogy megoldanánk, de még inkább tartósítjuk az adott kisebbségek problémáit, a többségi társadalom sérelmeiről pedig tudomást sem veszünk. Ha például politikailag nem korrekte a cigányok közötti szomszáról, csicskázatásról, kvázi rabszolgatartásról és hasonlók-ról beszélni, a nem cigány szomszédokkal való konfliktusokról már nem is szólva, mert ezzel úgymond „csak erősítjük a többségi társadalom előítéleteit”, akkor így automatikusan marad az uzsora, a csicskázatás, és állandósulnak a konfliktusok is. Egyszer egy romajogi aktivista azt magyarázta nekem, hogy mennyi tévképzet él az emberekben a cigány falvakban dívó uzsora kapcsán, hiszen az csupán a pénznek egy zárt közegben való forgása. A romák maguk egyébként se uzsorának, hanem „kamatos pénznek” nevezik a „kölcsönt”. (Hogy azt lehetetlen visszafizetni, amiért is cserébe az adós ingyen dolgozik akár élete végéig, vagy netán valamely női családtagját kínálja fel törlesztésként, már érdektelen, illetőleg ezért is a többségi rasszista, elnyomó társadalom a felelős.)

Lehet, hogy ebben még igazuk is van a politikai korrektség híveinek, és e problémák felszínre hozatala tényleg erősíti az előítéleteket és visszaigazolni látszik a rasszizmust, még akkor is, ha e mögött jó szándék húzódik. Csakhogy az ilyen esetekben a kisebbik rosszat kell választani, mert igazán jó megoldás nincs. Ha a problémákat tabusítjuk, vagyis a szemetet a szőnyeg alá söpörjük, az hosszabb távon sokkal nagyobb károkat okoz, mint ha kiborítjuk a bilit és őszinte, tabumentes diskurzust kezdeményezünk a problémák valódi megoldása ér-

dekében. Egész egyszerűen azért, mert ez utóbbi esetben van némi esély megoldani a problémákat, az előbbiben viszont még esély sincs. Márpedig ha a problémák maradnak, az nem csak azért rossz, mert szenvedni hagyjuk a megnyomorítottakat, hanem azért is, mert a vége az elmergesedés és a kollapszus, illetve a háborúság. És akkor tényleg jönnek a valódi szélsőségesek.

Vagyis ez a fajta gondolkodásmód egyben *tehetetlenségre is kárhozzat*. A relativizáló szemlélet ismert megnyilvánulása a „nyugati”, „elnyomó”, „többségi” társadalom történelmi bűneinek felsorolása, s ezzel az adott probléma elkenése és a cselekvés megbénítása: ne beszéljünk a nők megkövezéséről, mert nekünk is voltak koncentrációs táboraink vagy konkvizitátoraink, ez csak az iszlám elleni uszítás. Miként is szólhatunk meg egy másik kultúrát, amikor mi kiirtottuk az indiánokat, és rabszolgáskorba taszítottuk a feketéket? (Ez a példa – miként az összes többi – konkrét, egy vita során merült fel.) Ha nincs jogunk beleavatkozni, a nőket értelemszerűen megkövezhetik – más következtetést nem tudok levonni.

A kettős mérce révén a baloldali „megértőjévé”, sőt akár támogatójává lesz a kisebbségi nacionalizmusnak és fundamentalizmusnak – ami egyenesen következik a többségi társadalommal szembeni ellenséges alapállásból. (Pl. az egyik legismertebb romajogvédő és iskolalapító nevezte egyszer egy magánbeszélgetésben történelmi szükségszerűségnek az időszűdő magyar lakosság eltűnését a cigány többségű falvakból.) „[...] az asszimilációs trend mostanában egy disszimilációs trenddel jár együtt. Az 1968 zászlaján szereplő harmadikvilág-pártiság elősegítette a disszimiláció folyamatát, ami többnyire a tolerancia hiányával jár [...]. [...] a harmadikvilág-pártiság, a magas- és tömegkultúra közti megkülönböztetés relativizálása, az etnikai és más csoportok partikuláris identitásának igazolása már jelezte a másság, a különbség elismerése, sőt kultiválása felé mutató tendenciát. A nemzetnek az etnikummal való felváltása, korunknak ez a nagyon végzetes és problematikus jelensége szintén 1968-ban kezdődött el, amikor az obskúr nemzetet vagy etnikai erőszakot szentesíteni és támogatni kezdték, és nemcsak »ideológiai« szinten” – írja Heller Ágnes (Heller 1996). Ahogyan a régi nyugati balosoknak minden „érthető”, olykor üdvözlendő volt, ami antiimperialista és Nyugat-ellenes, ugyanúgy a kulturális balosnak minden érthető, s olykor üdvözlendő, ami többségítársadalom-ellenes – legyen az szinte bármi.

Ezzel aztán heves reakciót vált ki a többségi társadalomból, igazolni látszik a szélsőjobboldali vádak, miszerint a „másságista” balliberális nem egyenjogúságot akar, hanem a nemzet, az ország, a társadalom (stb.) elpusztítására törekszik. Ezáltal a társadalom (vagy annak egy nagyobb része) radikalizálódik, és a lefasisztázott konzervatív helyébe a valódi fasiszta lép. És máris visszatérünk a kisebbségek nyílt elnyomásához. (Ez a folyamat egyébként az államszocializmus bukásának és az azt követő restauráció folyamatának szerkezeti analógiája.)

A kulturális baloldal gyakorta hajlamos *történelmi okokkal* magyarázni, és ezzel „érthetővé”, vagyis „elfogadhatóvá” tenni a kisebbségek sovinizmusát és a többséginek vagy elnyomónak kinevezett más csoportok elleni agresszív fellépését. „Érthető”, ha egy nő elmacsósodik, vagy terrorizálja a párját, hiszen évezredes elnyomás alatt volt a női nem, és máig férfikultúrában kénytelen élni. „Érthető”, ha a volt gyarmatokon a feketék kisémmizik, jogaitól megfosztják, majd elűzik, vagy akár fizikailag is megsemmisítik a fehér gazdákat (mint pl. Zimbabweban), hiszen évszázadokig elnyomták és rabszolgáskorban tartották őket. „Érthető” az izraeli zsidó nacionalizmus szélsőségei a holokauszt árnyékában, „érthető” a feketék radikalizálódása és ellenrasszizmusa az amerikai történelem ismeretében, stb. Túl azon, hogy ez a felfogás az ellentéteket élezi tovább, vészesen hasonlít a szélsőjobboldal, ill.

a nacionalisták történelmi sérelmekre és – ezzel szoros összefüggésben – történelmi jogokra való hivatkozására.

Az ellenségkép kiterjesztése a szemantikai határok abszurd tágítása révén ugyancsak a működésképtelenséget erősíti. Ha ugyanis egyre többen kerülnek bele a szexista, rasszista, fasiszta, antiszemita, szélsőséges stb. kategóriájába, úgy egyfelől ezek a fogalmak egész egyszerűen elkopnak, mivel a túl tág és elmosódott szemantikai határok az eredeti jelentést is elmosásák. Másrészt hitelüket is veszítik ezek az állítások, s ezáltal elkenődik az igazi szélsőség jelentése/jelentősége. Hogyan nevezzem az igazi nácit, ha mindenkit lenácizok?

A gyakorlatba átültetett kulturális relativizmus magukat a baloldali és liberális alapértékeket teszi viszonylagossá, sőt megsérti azokat, miként az államszocialista diktatúra a saját alapértékeit. Ha ugyanis a kisebbségi nacionalizmus érthető, sőt esetenként elfogadható, úgy a nacionalizmus maga érintetlen marad. Ha a harmadik világbeli babona és diktatúra érthető, úgy a babonás gondolkodás és az elnyomás érintetlen marad. Ha a kisebbségi kizsákmányolás érthető, úgy a kizsákmányolás maga érintetlen marad.

Végezetül, de nem utolsósorban, a tabusítások által a politikai korrektség intellektuálisan is felszámolja önmagát. Ahol tabu van és cenzúra, ott nincs vita, de még párbeszéd sem. Ahol pedig nincs vita, ott nincs szellemi élet. Ahol az ideológia megbénítja a gondolkodást, ott nincs igazi megismerés és alkotás, és így nincs igazi tudomány és művészet sem, csak dogmák, azaz teológia. A cenzúra akkor is cenzúra, ha az öncenzúrába megy át – sőt annál veszélyesebb, mert bénítóbb. (A hivatali cenzúra sokszor inspirálja az alkotást.) Ahogyan az államszocializmusban, úgy a kulturális baloldaliságban is az ideológia megfojtja a szellemet.

Hol a határ az emancipáció és a szellemi terror között?

Számos baloldali barátom, aki részben a PC híve, mondta nekem, hogy példáim csak elszigetelt esetek, mert „szélsőségesek”, „túlzók”, hisz olyanok, „akik átlépnek bizonyos határt”, sőt „hülyék”, mindenhol vannak, miért ne lehetnének?

Én viszont úgy vélem, hogy túl sok a szélsőséges eset ahhoz, hogy csupán kivételnek tekintsük, hiszen a szűkebb értelemben vett politizálásban túllépve a politikai korrektség a közélet és szellemi élet szinte minden területére behatolt: a közbeszédbe, a jogalkotásba, a filmbe, az irodalomba, a képzőművészetbe, de még a képregénybe is, és persze az oktatásba, óvodától egyetemig²⁴ – és mindenhol előjöttek a „túlzások”.

De ami ennél fontosabb: még ha el is fogadnánk, hogy számszerűleg a „túlzások” kisebbségben voltak a normális jogvédelemmel és emancipációs törekvésekkel szemben, azok szervesen és logikusan következtek a szisztémából, az ideológiából, a szemléletmódból. A túlzás tehát – miként a bolsevizmus esetében – nem baleset vagy kivétel, hanem szabály, még akkor is, ha adott esetben számbelileg valóban eltörpülne a nem túlzó megnyilvánulások mellett. Minél elvhűbb és következetesebb egy mozgalmár, annál túlzóbb, hiszen az élet minden területére ki akarja terjeszteni az eszmét, és logikus, hogy megalkuvónak tekinti azt az elvbarátját, aki ezt nem teszi. Mondhatni, a „túlzás” a rendszer szerves eleme, és csak idő és szituáció kérdése, mikor lesz belőle norma, majd diktatúra.

Barátaim másik ellenvetése az volt, hogy az igazi emancipációt célzó reformok egyáltalán nem valósultak meg. Érvelésem ezért nagyjából azonos a „neokonok” érvelésével, akik

²⁴ Egy remek lista a PC túlzásairól: <http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/PoliticalCorrectnessGoneMad>

ugyancsak arra hivatkoznak, hogy a női egyenjogúság, vagy a különféle kisebbségek jogvédelme és emancipációja lényegében már megvalósult, ezért esnek a mozgalmárok túlzásba. Nos, készséggel elfogadom, hogy nem valósult meg *sok minden*, vagy nem valósultak meg *olyan mértékben*, ahogyan azt egy balos elvárta volna, ahogyan azt is elfogadom, hogy a politikai korrektség sok esetben merő képmutatás, mivel az adott kisebbségek továbbra is elnyomottak, dacára annak, hogy nem lehet őket nyilvánosan negatív (vagy annak vélt) jelzőkkel illetni. Ez azonban érdektelen annak tükrében, hogy már a PC megvalósult törekvései is a szabadságot korlátozzák, s bizony a szólásszabadság korlátozása vagy az apasági teszt büntetése és hasonlók szinte semmisségek azokhoz a kulturális balos elképzelésekhez képest, amiket különféle írásokban vagy egyéb megnyilvánulásokban lehet olvasni-hallani. Ezért inkább jobb is, hogy nem valósult meg az „igazi emancipáció”.

Egyébként az „igazi emancipáció nem valósult meg” gondolata nagyon emlékeztet arra az ismert szélsőbalos nézetre, miszerint az „igazi” szocializmus és kommunizmus soha nem valósult meg.

Bármily furcsának tűnik is mindezek után, de egyáltalán nem állítom, hogy a kulturális baloldal nézetei és tevékenysége *en bloc* elvetendőek volnának. Jogos és szükséges a nők védelme, a családi erőszak visszaszorítása, a kisebbségek negatív diszkriminációja és szegregációja elleni küzdelem, a fogyasztói szokások befolyásolása és a többi. Ahogyan hasznos és termékeny a társadalom, a kultúra és a média baloldali kritikája, a tudomány szociológiai elemzése. Igazuk van a feministáknak, amikor alapvetőnek, zsigerinek hitt értékeinket és fogalmainkat megkérdőjelezzik. Igaza van Haraway-nek, amikor azt állítja, hogy történelmileg kialakított testünk van. (Bár én inkább „kulturálisan”-t mondanék.) Ahogyan nagyon termékeny és mélyen elgondolkodtató a másfajta, nem a győztesek, nem az uralkodó elit által gyártott, le nem írt történelmeket rekonstruálni. (Pl. Amerika történelme indián szemmel, a Balkán történelme a cigány nők szemével, stb.) Mi a gond akkor?

A probléma egy bizonyos határvonal átlépésével kezdődik. Ez a határátlépés az, ami utat enged az embertelen, szabadságot korlátozó totalitárius gondolkodásnak. Hol húzódik ez a vonal? Hol a határ a felszabadításért, az emancipációért való jogos küzdelem és egy új elnyomási forma között? Mikor lesz az elnyomottból elnyomó? Jómagam ezt a következőképp látom:

1. Legelőször, amikor az ellenséget jelölő kategóriákat kiterjeszti minden vélt vagy valós politikai ellenfélre, vagy akár a másként gondolkodó baloldalira. Harcolni kell a valódi fasizmus, szexizmus, rasszizmus stb. ellen, de nem lehet bárkit lefasisztázni, lerasszisztázni, leszexisztázni, még akkor sem, ha nem értünk egyet vele, de még akkor sem, ha a szexizmus vagy a rasszizmus elemei megtalálhatók a gondolkodásában. Ez se nem erkölcsös, se nem célravezető – hogy miért nem, arról korábban volt szó. De ami az igazán lényeges: *ez képezi alapját a kirekesztésnek, végső soron a totalitarizmusnak.*
2. Amikor egy felismerés *követendő normaként* és *másfajta felismerések tagadásaként* jelenti meg. Ragyogó a tudomány kritikai szociológiája, de kártékony a „hagyományos”, „szexista” tudomány létjogosultságának és érdemeinek elvitatása, s ezzel voltaképp annak eltörlési vágya. Pompás a többségi társadalom kultúráját, intézményeit, annak képmutatását, illetőleg különféle visszasságait leleplező bírálat, de korántsem pompás, amikor felülír, majd el akar pusztítani intézményt és kulturális terméket.

3. Ez utóbbival szoros összefüggésben, amikor nem tisztel más értékeket és *ki akar verni a saját kultúrámból*. Elvárja, hogy a saját „többségi” kultúrát lenézzem és elvessem, és alárendelődjek más értékeknek. Ez részben jogos tud lenni, ha a magam többségi kultúrájának elnyomó elemeiről van szó. De amikor az „elnyomó” fogalmát extrém módon szinte mindenre kiterjeszti, az már totalitárius gondolkodás. A legveszélyesebb az „elnyomás” fogalmával való visszaélés, amikor *a felvilágosításból átnevelés lesz*. Jogos annak az öntudatlan munkásnak a felvilágosítása, aki a bérharcok letörésének eszköze lesz, de jogtalan, amikor „bebizonyítják”, hogy szokásaimmel, kulturális mintáimmal magamat is elnyomom, és le akarnak erről leszoktatni, legyen szó templomba járásról vagy nemkívánatos kultúrtermékek fogyasztásáról vagy különféle viselkedési mintákról.
4. Amikor ennek fokozódásaként *behatol a magánszférába*, sőt az intim szférába. Jogos például, amikor a családi erőszaktól megvédjük a nőket és a gyerekeket, de nem jogos, amikor át akarjuk alakítani a férfimentalitást, és el akarjuk nyomni a férfikultúrát, mely törekvés a napi szokásoktól kezdve a családi életen keresztül akár a szexuális szokások ideológiai alapú minősítéséig, s ezáltal az azokba való beleszólásig terjedhet.
5. Amikor *kettős mércét* alkalmaz ideológiai elfogultságból, és ezzel nem csupán az ellenségnek kikiáltott többségi társadalmat támadja, hanem saját alapértékeit is sérti. Az elnyomás – elnyomás, a kizsákmányolás – kizsákmányolás, a nacionalizmus – nacionalizmus, a vallási fanatizmus – vallási fanatizmus, a zsarnokság – zsarnokság. Akkor is az, ha valamely elnyomott etnikai kisebbségi teszi azt valamiféle „érthető okból”, mert végső soron „ő is áldozat”. Vagy ha nem is érthető okból, de semmiképp ne beszéljünk róla, mert ezzel csak az előítéleteket erősítjük. Ahogyan a nők férfikkal szembeni terrorja is terror, még ha más formát is ölt a nemi adottságokból és a kulturális mintákból adódóan; vagy az ultraortodox zsidók között megjelenő pedofília is gyermekbántalmazás,²⁵ és nem csak a katolikus egyházból világszerte ismert esetek lehetnek azok. Ugyanígy felhördülünk (amúgy helyesen) az izraeli hadsereg kegyetlenkedésein és a palesztinok szenvedésein, de miért kisebb ez a felhördülés az izraelinél jóval durvább, más, „szenvedő harmadik világbeli országokban” történő atrocitások láttán?
6. Amikor kiiktatja a valódi vitát, nem vesz figyelembe más véleményeket és ellenérveket, s ezzel voltaképp megbénítja a szellemet, mert *tabusít és cenzúráz*. Nem csak érdekes, de tanulságos és hasznos, amikor kimutatják, hogy a(z) igazi szexizmus vagy rasszizmus, vagy a különféle elnyomó értékredek hogyan jelennek meg a nyelvben, s ezzel hogyan befolyásolják és uralják gondolkodásunkat anélkül, hogy ennek tudatában lennénk; ámde elviselhetetlen orwelli antiutópia, amikor e felismerések nyomán nyelvi tabukat képeznek, és mesterkélt kifejezéseket erőltetnek ránk.
7. Amikor saját egyoldalú látásmódját érvényesítve a tudomány ellensége lesz. Jó példa erre a biológiához való viszonyulás. A baloldali társadalomtudósok joggal bírálják a biológiai determinizmus torz szemléletét. Joggal mutatnak rá, hogy a genetika a szabad akaratot kiiktató, tehetetlenségre kárhóztató, s ennél fogva az uralkodó elit érdekeit szolgáló burkolt (vagy kvázi) ideológiává válik. Kétségtelenül küzdeni kell azok ellen, akik minden emberi tulajdonságot és minden társadalmi jelenséget a génekre vezetnek

25 http://en.wikipedia.org/wiki/Sexual_abuse_cases_in_Brooklyn%27s_Haredi_community

vissza. Ám amikor ez a kritikus attitűd biofóbiába fordul, s a kritizált nézethez hasonlóan egyoldalú és torz szemléletté válik, azaz minden társadalmi konstrukció lesz, úgy a baloldali gondolkodás a sztálini áltudományosság szintjére süllyed, főleg, ha még kellő ideológiai harciasság is társul hozzá.

Egy személyes példa: jómagam antropológusként a kulturális relativizmus, és ezzel szoros összhangban a kulturális jelenségek *emikus* megközelítésének a híve vagyok. Nem azért, mert ez a *comme il faut* baloldali és liberális körökben, hanem mert az a kutató vagy gondolkodó, aki nem így közelít más kultúrák és gondolkodásmódok felé, egész egyszerűen saját magát csapja be. A más kultúrákat a saját kultúránk szemszögéből értelmező etnocentrista nem ismeri meg kutatásának tárgyát, hanem a saját elképzeléseit vetíti rá arra. Viszont attól, hogy meg szeretnék ismerni egy másik kultúrát s vele egy másfajta gondolkodásmódot, még nem feltétlenül kell szeretnem is azt. Attól, hogy meg akarom érteni és leírással másokkal is meg akarom értetni a mi kultúránkban akár barbárnak tekintett szokásokat, még nem kell azokat a mi szokásainkkal egyenértékűként elfogadnom, vagy akár elnézőnek lennem velük szemben. Meg lehet (és talán meg is kell) érteni a vérbosszú, a boszorkányhit, a kánnibalizmus, a gyermekházasság, a csikló kivágása vagy éppen a megkövezés és hasonlók kialakulásának és fennmaradásának okát, a mögötte rejlő logikát és kulturális szisztémát, a különféle hiedelmek természetét stb., de nem kell elfogadni, de még csak el se kell tűrni ezeket a saját kultúránkban.

A politikai korrektség esetében is ugyanazzal a problémával találkozunk, mint a hagyományos radikális baloldalnál: a társadalom, a rendszer, a kultúra kritikája éleslátó és előremutató, ám amikor a mindennapi, gyakorlati életben alkalmazandó konklúziókra kerül a sor, az már rémálom. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy a társadalom vagy a kultúra baloldali kritikusai kizárólag tudományos cikkek írására kárhoztassa magát. Lehet cselekedni, de csak ha ez nem hordoz magán totalitárius vonásokat. Vegyük példának az említett feminista csoportot, amely megszámolta a Metropolitan Múzeum női aktjait, és ezt egybevetette a meztelen férfit ábrázoló alkotások számával, majd petíciót fogalmazott meg a női aktok kvótájáról. Nos, ha ez egy humoros performansz, aminek üzenete a férfiuralom kultúrájának kritikája, még én is ott lennék a számlálók között. Ám ha ezt doktriner gondolkodású, merev, arrogáns forradalmárok csinálják humortalan messianizmussal, az rémisztő és visszataszító. Ugyanis súlyos történelmi tapasztalataink vannak arról, hogy az ilyenek mire képesek, ha hatalomra jutnak.

Preventív ellenforradalom

Van azonban egy másik probléma a kulturális baloldalisággal. Fentebb vázolt vonásai a bolsevizmushoz teszik hasonlóvá, de minthogy egy-két marginális irányzatát kivéve alapjában véve reformista baloldaliságról van szó, fölvetődik a szociáldemokrácia kapcsán felmerülő problematika is. Nevezetesen az, hogy a kulturális baloldaliság végső soron a kapitalizmust óvja és tartósítja.

Hogyan? Úgy, hogy levezeti a forradalmi energiákat, beépíti az utópia egyes elemeit a politikába, miáltal a rendszer olajozottabban működik, mint valaha, hiszen az egyenlőség és

az igazságosság elvét építi be a szisztémába. Hogy miként is működik ez a szisztéma, semmi nem mutatja jobban, mint a pozitív diszkrimináció, ill. a különféle kvóták gyakorlata. Helyet kell biztosítani (gyakran teljesítménytől függetlenül) bizonyos kisebbségeknek és elnyomott társadalmi csoportok tagjainak a rendszerben, ami által a rendszer tökéletesedik. Egy igen jellemző, szinte tankönyvszerű példa: Az Európai Bizottság női kvóta bevezetését javasolja a gazdaságban is (!), méghozzá azt, hogy a tőzsdén jegyzett nagyobb cégek felügyelőbizottságában 40 százalékra emeljék a nők arányát 2020-ig. Nos, a „férfiuralom” meggyengülne, de a cégek uralma töretlen maradna, sőt erősödne, mivel – mint azt bizonyos kutatások mutatják – a kiegyensúlyozott nemi arányok jobb teljesítményt eredményeznek a vállalatok és közintézmények vezetésében. Vagyis az esélyegyenlőségi szempontok mellett gazdasági érvek is szólnak a női kvóta bevezetése mellett.²⁶

Kerüljön be tehát minél több nő, színesbőrű, bevándorlók gyermeke, melegségét nyíltan vállaló és egyéb „kisebbségi” az igazgatótanácsokba, a parlamentekbe, az önkormányzatokba és mindenféle bizottságokba. Ergo: lehet úr bárkiből, bármely korábban elnyomott társadalmi csoport tagjából, csak maga az úr és szolga viszony ne változzon. Mi több, ez a politika mutatja legjobban, hogy a kapitalizmus micsoda lehetőségek, micsoda felemelkedések rendszere. Lehet egy fekete, egy meleg, egy nő is politikus vagy tőkés, a lényeg, hogy legyenek politikusok és tőkésék. Számomra valahol az is szimbolikus jelentőségű, hogy a politikai korrektség akkor tombolt leginkább az USA-ban, amikor a neoliberalizmus és annak első számú nagyhatalmi képviselője a győzelmi torát ülte. Fukuyama és Huntington nemhogy nagyon is jól megfértek az egyetemeken szellemi terrort bevezető kulturális balosokkal, de lényegében ugyanannak a rendszernek a szerves részét képezték. Ennélfogva az Egyesült Államok nemcsak a neoliberalizmust, hanem a PC-t is elkezdte exportálni, ahogyan korábban a Szovjetunió a szocialista gazdaságmodellel a marxizmus-leninizmust, illetve az annak megfelelő gondolkodási és viselkedési mintákat is exportálta.

A rendszernek tehát érdekében áll a politikai korrektséget, ill. a kulturális baloldaliságot fenntartani. Nem véletlen, hogy a „baloldalon” az NGO-k kapnak meg minden anyagi támogatást²⁷, ahogyan az sem, hogy a szocdemek mellett egyes jobboldali pártok is beépítik a kulturális baloldaliság bizonyos elemeit (miként a szélsőjobboldali követelések egy részét is). Ez utóbbira igen jó példa, hogy éppen Angela Merkel jelenlegi kormányzása alatt vezetik be, hogy a német(országi) szülők meghatározatlan nemüként is anyakönyveztetetik újszülött gyermeküket, ráadásul ez az első ilyen törvény Európában.

A politikai korrektség bizonyos szempontból (tulajdonképp radikális balos szempontból) a fasiszta szisztéma ugyanazon funkciót ellátó ellenpárjának is felfogható. A fasiszmusban a kapitalista rendszer védelmét a negatív diszkrimináció látta el: a rosszat, a spekulatív tőkét (a náciáknál ez a zsidó tőke) bizonyos tőkésék kiiktatásával kell kiküszöbölni a rendszerből, s helyette a jó, termelő nemzeti (náciáknál árja) tőkét a jó, nemzeti/árja tőkésék támogatásával kell meghonosítani, és máris minden megoldódik. A kapitalista szisztéma marad, sőt erősödik, mert nincs társadalmi ellenállás, az osztályharcot a korporáció kiküszöböli, a szociális demagógiával pedig az elégedetlenkedők többsége ki van fizetve. A politikai korrektségben a pozitív diszkrimináció révén a rossz (többségi, keresztény, szexista macsó stb.) politikust és

²⁶ http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/women-on-boards_en.pdf

²⁷ Ld. erről többek között a radikális (marxista) baloldali James Petras (1999) cikkét: NGOs: In the Service of Imperialism.

tőkést jó (kisebbségi vagy politikailag korrekt többségi) politikusokra és tőkésekre cseréljük ki, s így, hisz bárkiből lehet bármi, a társadalmi elégedetlenség minimalizálódik, az osztályharcot pedig az „esélyegyenlőség” küszöböli ki. A kulturális baloldaliság tehát egy következetes baloldali számára lényegét tekintve ugyanúgy *preventív ellenforradalom*, mint a fasizmus, még ha konkrét tartalmát és rémtetteit tekintve egy lapon se lehet említeni e kettőt.

Mindezek után a PC-t illetően is lehet a mérleg két serpenyőjéről beszélni: egyik oldalon ott az a kétségbevonhatatlan érdem, hogy a PC révén épült be a kultúránkba és a viselkedésünkbe, hogy nem lehet csak úgy megsérteni a különféle, addig lazán lealázott és/vagy kirekesztett társadalmi csoportokat. Nem lehet többé a civilizált világban rasszista érveket felhozni vagy rasszista megjegyzéseket tenni a közbeszédben. Nem lehet következmények nélkül megalázni embereket a származásuk vagy a testi kinézetük miatt. Nem lehet valakit simán másodrendűnek vagy alacsonyabb rendűnek tartani, és hátrányosan megkülönböztetni csak azért, mert más a szexuális orientációja vagy a bőrszíne. A másik oldalon viszont ott van mindaz, amiről fentebb szó esett. A kérdés tehát az, hogy az elért eredmények, vagy a jogvédelem-kisebbségvédelem ügyének, ill. az emancipációs törekvéseknek a lejáratása, s ezzel párhuzamosan a kapitalista rendszer reformista konzerválása bír-e nagyobb súllyal?

A baloldali gondolkodásmód fundamentális problémái

Az antropológiai állandók ignorálása

Az ember átnevelhetőségének, ill. az emberi természet megváltoztathatóságának hitéből adódott számos ősi intézmény, kulturális képződmény, társadalomszervező elv, hagyomány, kulturális minta stb. megszüntetésének és/vagy átalakításának az igénye. Ilyen többek között a nemzet, a család, a vallás és persze az állam. Ezek kritikája alapjaiban jogos volt, sőt: talán ma még jogosabb, mint valaha. Egyrészt mert az elnyomás intézményeiről, kulturális rendszereiről (stb.) van szó: a hagyományos család a nőké és gyerekéké, a nemzet az adott etnikumhoz nem tartozó kisebbségéké, a kapitalista verseny a hátrányos helyzetűeké, a cselekvésképteleneké, a kulturális és kapcsolati tőkével nem rendelkezőké, a társadalmi osztályhierarchia mindazoké, akik benne alul foglalnak helyet, a vallás, de még inkább az egyház a tudatlanságban tartott, becsapott és megfélemlített híveké, stb. Másrészt mindezek a kizsákmányoltak és kizsákmányolók antagonisztikus ellentétének elfedésére is szolgálnak. Főleg a nemzet és a vallás. Az eltüntetésükre irányuló törekvés a jakobinizmus utáni baloldal részéről azonban totális kudarcba fulladt, és nem véletlenül.

Vegyük a nemzet, illetve a nacionalizmus problematikáját példaként, ami igen jól mutatja, hogy miféle kettősségről, ambivalenciáról, sőt paradox helyzetről is van szó. (Nagyjából ugyanezzel a kettősséggel találkozunk az összes többi kapcsán is.) A nacionalizmus kritikája valós tapasztalatokon alapult, és nemcsak jogos, hanem rendkívül logikus is. A nacionalizmus bűne nem csak a különféle etnikumok és kultúrák közti ellentétekben és ennek nyomán a különféle véres konfliktusokban keresendő, hanem abban is, hogy a nemzet fogalma egyugyanazon szerves közösségben tételezi fel az elnyomót, illetve kizsákmányolót és az elnyomottat, illetve kizsákmányoltat, a szegényt és a gazdagot, vagyis elfedi, sőt tabusítja az osztályellentétet és a kizsákmányolást. A szegény nem lázadhat a saját nemzetbeli gazdag

ellen, mert ezzel elárulja és bomlasztja a nemzetet. Így a lázadás (teljesen függetlenül attól, miféle ideológiai köntösben jelenik meg) könnyen nemzetárulásnak minősül – ami konzekvensen következik a nacionalizmus logikájából. Ha ugyanis egy történelmileg kialakult szerves közösség vagyunk, úgy a közösség egyik tagja vagy csoportja se támadhat a másik ellen. Miként a múltban, úgy a jelenben is, az osztályellentétnek már a felemlegése is nemzetietlenségként, sőt hazaárulásként értelmeződik nacionalista szempontból. Az persze fel se merül, hogy vajon az adott nemzethez tartozó gazdag mennyiben felelős szegény „nemzettársa” sorsáért, ahogyan az sem, hogy ha mi egy nemzet vagyunk, akkor a felső osztályok tagjai elegendnének-e az alsó osztályok tagjaival. Ezen a ponton nagyon hamar kiderül, hogy a közös nemzethez tartozás eszméje jobbára hazugság, mely hazugság rendjének fenntartását a nemzetállam biztosítja.²⁸

A nacionalizmus kiváló védelmet jelent a társadalmi hierarchia csúcsán lévőknek, még-hozzá kettős szempontból is. Egyrészt az alsóbb osztály elégedetlenségének egyfajta „kezelési eszköze”, minthogy az „idegen”, „gyarmatosító” (stb.) tőkésekkel szembeni gyűlölet szépen levezeti a társadalmi feszültséget. Másrészt a külhoni, rivális tőkés, vagyis a konkurencia kiküszöbölésének kiváló eszköze. Mondhatni, a „nemzeti” uralkodó osztály a nacionalizmus révén két legyet is üt egy csapásra – a mai Magyarország ennek a gyakorlatnak az iskolapéldája.

Ugyanakkor a baloldal mindezen igazságok dacára is veszített a nacionalizmussal szemben, mert nem számolt azzal az „antropológiai állandóval”, hogy az ember szükségét érzi, hogy valamiféle csoporthoz tartozzon, és ennek megfelelően mindig, minden korban és kultúrában van/volt egy *kollektív identitása*. Ez nem feltétlenül a nemzet, lehet a törzs, egy vallási vagy világnézeti csoport, vagy egy területiális egységhez (például királyság, városállam) való kötődés, de egy *nagyobb* közösséghez való tartozást kifejező csoportidentitás mindig volt, van és lesz. Ha a nemzet megszűnne, a „helyén” megjelenne valami másfajta, de hasonló jellegű és nagyságrendű, vagyis ugyanazokat a funkciókat betöltő közösség és a velejáró öntudat. Az „Ember”, illetve az „Emberiség” túl tág, megfoghatatlan, azaz túl „nagy”, a baráti közösség pedig túl „kicsi”, ezért erőtlén. Az erős, működőképes csoportidentitás „nagyságrendileg” a kettő között helyezkedik el.

A „nemzetközi proletariátus” is, mint identításalap, azon túl, hogy az ipari társadalom teremtménye, lényegében az „emberiség” letéteményese, ennél fogva annak ekvivalense, s mint ilyen, túl „nagy”, túl „tág” identitás. Mellesleg a hús-vér proletariátus nagyon is kötődött a maga lokális kultúrájához, szüleitől, nagyszüleitől örökölt hagyományaihoz, ételeihez, italaihoz, szokásaihoz, közmondásaihoz stb., és ezt egyeztette össze az osztálytudatával, de hosszabb távon a nemzet, illetve a lokális kultúra lett a győztes. A létezett szocializmus átalakulási folyamata jól mutatja, hogy mennyire megkerülhetetlenek a lokális kultúrák, az évszázadokon át kialakult és berögződött kulturális minták, a közös nyelv, a közös narratívák és

---

²⁸ Ugyanakkor a nacionalizmus radikális baloldali kritikáját a visszájára is fordíthatjuk: a nacionalizmus épp attól lehet progresszív *bizonyos történeti helyzetekben*, hogy egyugyanazon közösségben tételezi a gazdagot és a szegényt, s így valamiféle egyenlőség elvét foglalja magában. Egy baloldali nacionalizmus nem feltétlenül az osztályellentét elfedését szolgálja, hanem az elvi egyenlőség kikövetelését, illetőleg a számonkérést a gazdagok felé: ha ti is a nemzet tagjai vagytok, úgy felelősséggel tartoztok, és áldoznotok kell. A nacionalizmus emellett adott esetben megvédi a közösséget az idegen elnyomástól, ezért játszott jelentős szerepet a gyarmati felszabadító háborúkban is. A francia forradalom idején még ezt (is) jelentette a nacionalizmus, ahogyan ennek nyomán ezt (is) jelentette '48 forradalmában, és ezt jelenti manapság Latin-Amerikában. Nem véletlen, hogy a királypárti ultrakonzervatívok inkább voltak internacionalisták, mintsem nemzeti érzületűek, és a nacionalizmust baloldali elfajzásként ítélték meg.

a többi. A bolsevizmus nem bírt a nemzettel, és egy-két évtized alatt (ami történetileg rendkívül rövid idő), vagyis szinte azonnal behódolt a nemzetnek, és létrejöttek az ún. „nemzeti sajátosságok figyelembevételével épített szocializmusok”.

Emellett ez a történet kiváló példája annak is, amikor egy törekvés önnön ellentétébe csap át. Gondoljunk csak arra, hogy helyenként államszocialista alapon nacionalista, sőt fasiszta diktatúrák jöttek létre, mint pl. a Ceaucescu-féle Romániában vagy Észak-Koreában. Az államszocialista nagyhatalmak esetében pedig hamar kiderült, hogy az „internacionalizmus” a gyakorlatban nem más, mint a kis népek alávetése egy újfajta, baloldali mezbe burkolt birodalmi (szovjet-orosz és kínai) nacionalizmusnak. A különféle „felszabadító” háborúkat követő katonai-politikai-gazdasági jelenlétük (pl. Tibet kínai megszállása, a Szovjetunió különféle „internacionalista segítségnyújtásai”) sokban hasonlítanak a klasszikus gyarmatosításhoz, s még az ideológiai toposz is ugyanaz: az elmaradottság megszüntetése (a „vadak kimosdatása”, vagyis a „civilizálás”).

Lényegében hasonló dolog történt az állam kapcsán is: szinte sehol nem volt olyan erős állam, mint az állam leépítését ígérő „létező kommunista” országokban. (Ennek ideológiája az „átmenet” volt, az utóbbi indoka pedig az imperializmus általi veszélyeztetettség. Márpedig az átmenet a végtelenségig húzódhat, s vele persze fennmaradhat, sőt szilárdulhat az erős állam [de még inkább a pártállami elit pozíciója], ha a veszélyeztetettséget mesterségesen fenntartják.)

A nemzettel való konfrontáció fiaskójához hasonló kudarcot produkált a „nép ópiumának”, a vallásnak az eltörlésére irányuló kísérlet is. A vallást ért balos kritikák ugyancsak valós tapasztalatokon alapuló jogos kritikáknak tűnnek. A vallás sok esetben tényleg fájdalomcsillapító funkciót lát el, azaz menekülés a valóságtól, ami a kizsákmányolásnak és elnyomásnak kedvez. Másrészt a vallásgyakorlás maga is egyfajta elnyomási (részben önellenyomási) forma, mivel elnyomja, elfojtja, korlátozza az élvezeteket és a szellemet egyaránt. A vallásra ráépült intézmények pedig a mindenkori elnyomó hatalom szövetségesei, ráadásul még álszentek és képmutatók is. A forradalmi mégsem voltak képesek eltüntetni a vallást. A balos világkép és vallás harcában ez utóbbi győzött. A forradalmi eszmék letűntek, a vallás viszont jobban virágzik, mint bármikor.

Miért? Mert a baloldali utópia nem számolt a misztikum iránti vonzalommal és a halálfélelemmel, pontosabban azzal az örök gondolatban kifejeződő vágygal, hogy az ember minőségileg más, több mint biológiai organizmus. És itt teljesen mindegy, hogy „objektív” valóban többek vagyunk-e, a vágy állandósága, kiirthatatlansága a lényeg. (Miként mindegy, hogy a modern nemzet mikor alakult ki, ha minden korban és kultúrában megvolt a maga funkcionális megfelelője.) Az embernek mindig és mindenhol szüksége volt lélekre, az isten(ek)re, halál utáni létre és egy másik világra, függetlenül attól, hogy ezeket a vallási alapelemeket minek nevezi és konkrét formájában miként képzei el az adott kultúra vagy hiedelemrendszer. Az embernek nem elég ez a világ, mert börtönnek érzi, nem elég a hétköznapi lét, mert belehal annak sivárságába. A belátható és kézzelfogható léten túli ismeretlen iránti vonzalom kiirthatatlan. Nem csupán a létezett szocializmus gyakorlata, hanem a kommunizmus különféle elméletei és víziói is (talán az egyetlen szituacionisták kivételével) rendkívül fantáziátlanok voltak, és állítom, a baloldali utópia nem csak a gazdasági és társadalmi működésképtelenségébe, hanem a maga dögunalmas voltába pusztult bele. Sikertelenségének egyik kevésbé feltárt titka elképzelései embertelen sivársága, illetőleg ijesztő köznapisága. (A náciizmus a maga fekete mágiájával és ördögi vonásaival nem véletlenül

vonzóbb nem csak a diabolikusok, de a különféle kaland- és rémfilmek készítői és fogyasztói számára is.) Ki képes a szó mindenféle értelmében lecsupaszított anyagi lényvé válni, vagyis robottá, akinek a családja és az egyháza a mozgalom vagy a Párt, vallása az igazságos elosztáson alapuló társadalmi berendezkedés, és természetes spirituális igényét a termelésről és a szocializmus építéséről szóló beszámoló, esetleg az unokáink nagyszerű fejlett ipari társadalmáról szőtt elképzelések elégitik ki? Vagy esetleg mindennek a lerombolása, a világforradalom apokaliptikus víziója és a csodavárás, mint a kommunista anarchistáknál? Rendkívül szegényes világok, nyomorúságos víziók ezek.

Egyféle embertípus elégszik meg teljes mértékben a maga köznapi profán létével (még akkor is, ha érdekből vagy más okból formálisan vallásos): akiben játékszenvedély tombol, és akinek a játék lekötő minden erejét és figyelmét, ezért nincs szüksége sem álmokra és fantáziákra, sem rendkívüli tapasztalatokra, furcsa gondolatokra, misztikus hiedelmekre vagy akár a lét nagy kérdéseire. Vagyis aki szenvedélyében való elmerülése révén könnyedén nélkülözi a (szó szűkebb és hagyományosabb értelmében vett) szakrális szférát. Nem is annyira a közönséges szerencsejátékos sorolható ide (az általában babonás), hanem az olyan figurák, mint a karrierista, a munkaalkoholista vállalkozó, a menedzser, de a politikus is. És ilyen a forradalmárok többsége is, akik a hatalom játszmaának megszállottjai, s akiknek tudatát permanensen e szűkre szabott világ dolgai kötik le.²⁹

A forradalmi baloldali ráadásul összekeverte, és máig hajlamos összekeverni a vallást és a klerikalizmust, noha e kettő messze nem azonos, dacára, hogy minden kultúrában együtt járnak, pontosabban az előbbire épül az utóbbi. Ez az összekeverés általában nem naiv, s ezért nem ártatlan tévesztés, hanem a *gondolatrendőrség létrehozásának egyik nélkülözhetetlen eleme*. A vallás kiiktatására irányuló próbálkozás fő funkciója, hogy a szent iratok, a hagyományok és hiedelemrendszerek helyett a forradalmi világnézet legyen az egyedül üdvözítő hit, s az egyházak (ill. a különféle vallási közösségek) helyett a forradalmi hatalom gyakorolhassa az ellenőrzést a lelkek felett. Nincs túlvilág, csak ez a világ, ahol mi vagyunk az istenek. Így a vallási klerikalizmus helyett a forradalom politikai klerikalizmust hozott létre.

Ráadásul a kulturális mintákat, illetve a lokális hagyományokat – ahogyan a nemzet esetében – itt sem tudta kiküszöbölni, sőt ezekre a mintákra épült rá az ideológia, és lett egyfajta kvázivallássá, és hozta létre a maga dogmatikáját (ami megbénította a kreativitást, a gondolkodást, és ezzel részben a tudományt) és mindenféle groteszk kultuszát (ami megölte a művészetet is).

Szó volt róla, hogy az internacionalista baloldal egyik nagy tévedése, hogy nem számolt a kollektív identitás igényével, és helyette az „emberiség”, ill. a „munkásosztály” túlságosan tág és differenciálatlan identitását adta. Ehhez most a vallás kapcsán hozzátehetjük, hogy nekik volt *igazi* kollektív identitásuk, s ez egyáltalán nem az „Ember” vagy a proletáridentitás, hanem egy *világnézeti csoportidentitás*. Egy közös hit és világnézet adta identitás, ami sok szempontból nagyon hasonlít a vallási közösségek csoportidentitására, s amit úgy neveznek, hogy „kommunista”. S minthogy egy adott csoportról van szó, mindenki nem válhat ennek a csoportnak a tagjává, mert ezzel a csoport (s vele az identitás) megszűnne, minthogy feloldódna. Vagyis, hogy megmaradjanak a kommunisták, a többség soha nem lehet kommunista. Az identitás lényegi eleme a másoktól való megkülönböztetés.

---

²⁹ Itt Szalai Erzsébet (2006: 14) játékszenvedély-metaforáját terjesztettem ki, minthogy az szerintem nem csak a tőkésre, hanem majd' minden hatalom megszállottjára alkalmazható.

A fentiekhez nagyon hasonló tévedéseket, s ennek révén kudarccokat, zsákutcákat, majd ennek következményeként önnön ellentétükbe forduló folyamatokat lehetne kimutatni minden más, felülírni, kiiktatni vagy erőszakosan-mesterségesen megváltoztatni szándékozott intézmény, kulturális minta vagy emberi tulajdonság kapcsán. A hagyományos baloldal gyakorlatilag nem tudott, és Latin-Amerikán kívül máig sem igazán tud mit kezdeni ezekkel. Nemhogy megsemmisítésük nem sikerült, de a létezett szocializmus diktatúrái épp ezekben süllyedtek el.

A baloldali az ember megváltoztathatóságába vetett hit miatt tagadja az antropológiai állandókat, főként azok evolúciós háttérét és biológiai alapjait. Úgy véli, ha „tudományosan bebizonyítja”, hogy minden emberi állandó pusztán társadalmi-gazdasági konstrukció, úgy megnyílhat az út az átnevelés előtt. Nos, ez az alapállás nem azért téves, mert tényleg nem tudja ezt tudományosan bebizonyítani, hanem mert érdektelen a *jelenség tényének és erejének a szempontjából*. Teljesen mindegy, hogy a csoportidentitás, a vallási élet, a szexuális szokások, a szépségeszmény, a tulajdon vagy éppen a hagyományos család biológiailag determinált, vagy kulturálisan kialakult, vagy történetileg konstruált képződmények, ha egyszer *mélyen belénk* rögzült, elménkben lehorgonyozódott, és ezért elemi igényünk van rá. Ez utóbbi a lényeges, és nem a különféle erre vonatkozó ontológiai spekulációk.

A baloldali gondolkodás „genetikai hibái”

Úgy tűnik, hogy a baloldali gondolkodásmód, s általa a különféle baloldali (kulturális és politikai) rendszerek önellentmondó, s végső soron önfelszámoló szisztémák. Az önfelszámolás vagy önfeladással, vagy összeomlással, de mindenkor megtörténik. Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy ennek oka az adott térség és időszak történelmi-gazdasági-kulturális közege, fejlettsége vagy fejletlensége. (Ebben a véleményben egyfajta felmentés-önfelmentés is megfogalmazódik a baloldali részéről.) Bár ennek hatásait nem vonom kétségbe, úgy vélem, a „környezeti tényezőknél” fontosabb tényezők magában a baloldali gondolkodásban meglévő elemi „beépített hibák”, amiket metaforikus értelemben a baloldali gondolkodás egyfajta „genetikai (értsd: memetikai) hibáinak is nevezhetnénk. Ha ugyanis a „környezeti tényezőket” okoljuk kizárólag, úgy válasz nélkül marad ama kérdés, hogy vajon miért lett lényegében fiaszó minden korban és helyen, a legkülönbébb kulturális és gazdasági kondíciók közepette a baloldali kísérlet?

Ennek oka az a két téveszme, mely végigkíséri a baloldalt annak több mint kétszáz éves története során: a valóság – vagyis az emberi és természeti kondíciók – ignorálása és az egyetlen, kizárólagos Igazságba vetett hit.

A valóság – legyen az társadalmi, pszichológiai vagy biológiai realitás – figyelmen kívül hagyása az idealizmusból ered, és automatikusan terrorban vagy önfelszámolásban végződik. Ez nem esetleges baki, nem „torzulás”, nem emberi gyarlóságból eredő hiba, hanem mélyen kódolva van a baloldali gondolkodásban. A valóság ignorálásából a valósággal való inkompatibilitás következik, ami aztán a valóság átalakításának igényét szüli. Ez utóbbi a baloldali messianizmusból adódóan megengedi, sőt megkívánja a valóság erőszakos átalakítási kísérletét, ami csakis diktatúra által lehetséges. A diktatúra a maga belső logikája alapján nem tűri az autonóm egyént és társadalmi csoportokat, minélfogva a rendszer önmagát heréli ki. Ez automatikusan vezet az önfelszámoláshoz, ami az adott szituációnak megfelelően lehet összeomlás vagy mindenféle átmenetekkel bíró fokozatos visszarendeződés.

A baloldaliak – főként a radikális baloldaliak – igazából soha nem értették, és talán nem is akarták megérteni a szüntelenül meghivatkozott tömegeket, az egyszerű embereket, a valódi népet. A „kisemberek”, a prolik politikailag egyáltalán nem korrektek, a világuk nagyon, de nagyon messze van a baloldali értelmiségiek világától. Az „egyszerű emberek” faragatlanok és alpáriak, rasszisták és szexisták, szórakozni és – fájdalom – gazdagodni vágnak, hogy kellőképp lenézhesék a szegényebbet. A szegények többségéből ugyanúgy hiányzik az el- esettebb megértése és a szolidaritás, mint a gazdagokból. A népet az utópikus elképzelések és az ideológia érdekli a legkevésbé. Teljesen mindegy, miféle hatalom miféle jelszóval regnál, ha rossz neki, akkor vagy passzív, vagy aktív módon, de ellenáll.

A baloldali idealizálja a „Népet”, amit igazából nem ismer, és amikor szembesül a valódi néppel, akkor előkerül az „elmaradottság”, „tudatlanság”, „önelnyomás” és a többi. Ezért aztán a népet át kell nevelni, meg kell mutatni neki a helyes utat – és máris a diktatúra igényénél/szükségénél tartunk –, amennyiben a radikális baloldal elég erős ehhez. Ha nem, akkor bekövetkezik a társadalomtól való elfordulás, és persze annak mélységes lenézése. A legironikusabb talán az, hogy a baloldali értelmiség beszélt és írt leginkább és a legtöbbet az elidegenedésről, az emberi viszonyok kiüresedéséről, miközben nincs elidegenetettebb egy igazi, hithű balosnál. (Doktriner gondolkodásmódja nem csupán általában a társadalomhoz, a világhoz fűződő viszonyára nyomja rá a bélyegét, hanem gyakran az emberi kapcsolataira is.)

És itt még csak a valódi idealistákról van szó. A cinikus és hatalommániás bolsevik számára a Nép idealizálása a társadalom feletti teljhatalom megszerzésének elméleti és lélektani alapja. Amennyiben ugyanis a nép nem felel meg az elvárásoknak, úgy át kell nevelni, ami a totális – fizikai és szellemi – ellenőrzést jelenti. Ebből óhatatlanul következik a népnézés, ami rettenetesebb, mint a megdöntött burzsoá hatalomé, mivel ez utóbbi legalább nem akarja átnevelni az embereket, ennek „csak” a munkaerejük kellett, nem a lelkük.

A valóság ignorálása szüli az áltudományosságot is, bár ebben a baloldal nem áll egyedül a történelemben. Már az sokat elárul, amikor a „tudomány” szó vagy valamely tudományos diszciplína elé valami politikai-ideológiai-világnézeti jelzót biggyesztenek: árja fizika vs. zsidó fizika, marxista-leninista történettudomány vs. reakciós/polgári történetírás, feminista biológia vs. hímszoviniszta, macsó biológia stb. Nézzünk egy, már korábban említett konkrét példát: a liszenkói „biológia” jobbára a lamarcki evolúciós modellt rehabilitálta, melynek lényege, hogy a szerzett tulajdonságok öröklődnek. Ez, bár a kérdés bonyolultabb, minden bizonnyal összefüggésben van azzal az általános baloldali alapdogmával, hogy ti. minden jelenség társadalmi eredetű (ez esetben osztályalapú), minélfogva minden megváltoztatható. Az ember és a társadalom átnevelhető, ahogyan a gazdaság is megtervezhető, és a kultúra is mesterségesen alakítható. A biológia miért lenne kivétel? Az eredmény: a szovjet mezőgazdaság katasztrófája. És ez nem a sztálini rendszer „torzulása”. Ez a fajta hozzáállás az emberhez, a társadalomhoz, a kultúrához, a természethez, illetve a világhoz és az élethez a baloldali gondolkodás egyik hibás „génje”, amiből konzekvensen következik számos hiba és nyomában számos fiaskó.

A valóság megerősökölésével logikus egységet alkot a másik „hibás gén”, az Egyetlen Igazságba vetett hit. Erre vezethető vissza többek között a baloldali gondolkodás ma már avított monokausalitása is, hogy ti. a jelenségek mögött egy végső és alapvető okot mutassunk ki. Minden társadalmi konstrukció. Miért? Mert ha elismerjük, hogy számos jelenség nem társadalmi-gazdasági okra vezethető vissza, ne adj’ isten velünk született készletéről

van szó, úgy azokat nem lehet megváltoztatni, vagyis az embert nem lehet átnevelni, a társadalmat nem lehet a kellő módon átalakítani.

Ez a fajta látásmód épp ezért nem ismeri és nem is érti a komplementaritást, az egymást kiegészítő különféle szempontok együttesét. Pedig a különböző szempontok gyakorta csak látszólag inkonzisztensek, ill. összeférhetetlenek, valójában egy kaleidoszkópszerű pluralizmust képviselnek. Természetesen egyugyanazon jelenségnek több(féle) oka van: mélylélektani éppúgy, mint társadalmi vagy gazdasági, aktuálpolitikai éppúgy, mint genetikai vagy történeti. A baloldali ezeket megpróbálja közös nevezőre hozni (a történeti és kulturális okok voltaképpen társadalmi-gazdasági okok, stb.), ami pedig nem fér bele a modelljébe (ilyen általában a biológiai örökség), azt szimplán, mint a dogmával ellentétes eretnekséget tagadja, a vele kapcsolatos kérdéseket tabusítja.³⁰

A fentiekkel szoros kapcsolatban áll az is, hogy a baloldalt egész története folytán végigkísérte a mindenkori elméletcentrikusság, az ideológiák és magyarázatok kényszeres gyártása. Ez éppúgy érvényes a radikális forradalmi irányzatokra, mint a szocdemekre, akik az önfeladást és az árulást ugyanúgy vaskos tudományos munkákkal (Bernsteintől Giddensig) ideologizálták meg, mint a forradalmárok a terrort és a diktatúrát, majd a csődöt és a bomlást, amit természetesen reformoknak neveztek. Még a mindenfajta teóriát, modellt, rendszert és elméletet mélységesen lenéző és tagadó anarchisták is alapvetően zsigeri teoretikusok. Elég elolvasni bármely kommunista anarchista kiadványt a 19. századtól máig: bennük meghatározott világkép, általános érvényű értékrend, szigorú munkásmozgalmi terminológia, vagyis ugyanúgy egy dogmatika érhető tetten, mint a bolsevizmusban. Még az elméletek tagadása is dogma. Ennek megfelelően az anarchistáknak is ugyanúgy megvannak az eretnekei, akik „eltértek a helyes irányvonalról”, mint bármely más szélsőbalos irányzatnak.

Mintha az elmélet döntene a gyakorlat felett, az előbbi pedig mintha maga a valóság lenne. Azt hiszik, hogy ha „tudományosan alátámasztva” kijelentenek valamit, attól az nemcsak hogy úgy is van, de a világ is annak megfelelően fog változni. Ha pedig nem akar változni, hát besegítünk reformokkal vagy forradalommal. Ez esetben is teológiai (végső soron mágiikus) gondolkodásról van szó: az ezme és a kimondott szó alakítja a világot. Ez a legmélyebb oka annak, hogy a baloldalon a valódi tudomány és az ideológia mindig összemosódott, és összemosódik mind a mai napig.

Jó példa erre a munkásosztály létéről folytatott vita. Nyugaton már a hatvanas években téma volt a hagyományos munkásosztály eltűnése („elpolgárosodása”) és ennek következményei a baloldalra nézve. Ez a vita és annak mindenféle konklúziói a rendszerváltással, azaz a szovjet blokk s vele az államszocialista kísérlet bukásával természetszerűleg újra előkerültek.³¹ A baloldal szembesült azzal, hogy a hagyományos munkásosztály az információs társadalomban eltűnőben van. Igen ám, de ha nincs munkásosztály, mi lesz a baloldali-sággal? Ezért be kell bizonyítani, hogy munkásosztály igenis létezik, csak már nem abban

---

³⁰Persze az egyszempontúság nem baloldali specifikum, hanem a régi európai tudományos gondolkodásmód sajátja. A freudizmus például, csakúgy, mint a különféle nem baloldali pszichológiai és társadalomtudományi elméletek, monokauzális, csupán a baloldali gondolkodás ennek a 18-19. századi, 20. század eleji gondolkodásnak az őrzője.

³¹John Goldthorpe és munkatársainak (1968-69) kutatásai a 60-as években még azt mutatták, hogy a munkások nem váltak sem kultúrájukban, sem identitásukat tekintve polgárokká. Az osztályok elhalásának teóriáját a '90-es évek elején – azaz a kapitalizmus nagy triumfálása idején – Terry Nichols Clark és Seymour Martin Lipset (1991) újították föl, de a kritikák miatt utóbb finomították téziseiket, s inkább az osztályok jelentőségének csökkenéséről beszéltek (Clark, Seymour és Lipset 1993).

a formában, ahogyan régen, s ez hosszas elméleti vitákat eredményezett szerte a világon, így nálunk is.³²

Egy erről szóló tudományos vitával önmagában semmi probléma, sőt a társadalomtudományokban elkerülhetetlen ennek megvitatása. De ahhoz az ősbalos célhoz, amit a világ jobbításának lehetne nevezni, illetve a gyakorlati cselekvéshez semmi köze. Tény, hogy a hagyományos munkásosztály az ipari társadalommal együtt eltűnt, s ezzel eltűnt a hagyományos munkásmozgalom és annak egész kulturális rendszere is. De ettől még a kizsákmányolás megmaradt. Vannak kizsákmányoltak, és vannak kizsákmányolók. Csakhogy a kizsákmányoltak java része (pl. a szolgáltatóiparban dolgozók vagy az irodisták) egyáltalán nem tartja magát munkásnak; ez a szó távoli, idegen, sőt ellenszenves a számukra. Nincs munkásidentitásuk még a szó hagyományos, szűkebb értelmében sem, s ha velük kapcsolatban a proletariátus szót használjuk, az jobbra paródiának tűnik, a prolizás pedig kifejezetten pejoratív értelmű, sértő kifejezés. Ezt a szituációt lehet elemezni, lehet róla vitákat rendezni és szakcikkeket vagy esszéket írni, de annak a politikai cselekvéshez semmi köze. Nem mindegy, minek nevezzük, akit elnyomnak és kizsákmányolnak? Nem a kizsákmányolás és elnyomás ellen kellene küzdeni, függetlenül mindenfajta „elméleti háttértől”? A baloldali számára természetesen nem; egyfelől a fenti okok miatt, másfelől azért sem, mert a tradicionális kifejezések identitásának támasztékai. Hiszen itt világnézeti identitásról van szó, amihez nélkülözhetetlen a dogmatika, annak pedig a terminológia szerves részét képezi. Az ilyen vitákkal a baloldal egyébként két szék közé esik: se igazi tudomány, se politikai tett. Hanem dogmatikai vita, melynek funkciója, hogy a marxista vallás fennmaradjon.

A valóságellenesség és az egyetlen igazságba vetett hit a legmélyebb oka a baloldal ismétlődő kudarcainak és belső bajainak. Ez ad alapot a kizárólagosságra, a kizárólagosság automatikusan az elitizmus és az élcsapat létrejöttének lélektani és ideológiai alapját szolgáltatja, az élcsapat pedig egy új elnyomó osztályt vagy kasztot hoz létre. Az Egyetlen Igazság nemcsak az intoleranciának az alapja, hanem a belső ellenség keresésének is, ami miatt uralkodó érzéssé és gondolatformává válik a paranoia, a baloldali totalitárius diktatúrák és a máig egzisztáló kicsiny „forradalmi” szekták egyik fő jellemzője.

E kettő közös gyermeke a világ átalakításának kényszere, ami a baloldali messianizmusban ölt testet. Ebből konzekvensen következik a permanens forradalom, ami a totalitárius diktatúrában teljesül ki. A permanens forradalom adja a folyamatos terror létjogosultságát. Ebből következik a külső ellenséggel való leszámolás után a belső ellenség keresése. A jobboldali diktatúrák leggonoszabbjaiban is volt valamiféle kiszámíthatóság a tekintetben, hogy ki az ellenség, és ki nem az. Bár a szélsőjobbaldalon is, mint minden zsarnokságban, megjelenik a belső ellenséggel való leszámolás – ld. például a hosszú kések éjszakáját –, de ennek mértéke elenyésző, s paranoia helyett inkább csak pusztá hatalmi akadályelhárítási mechanizmussal van dolgunk. A baloldali diktatúrákban ellenben a teljes paranoia és nyomában a teljes kiszámíthatatlanság uralkodott. A sztálini, maói stb. rezsimekben egész egyszerűen nem lehetett hűségesnek, megbízható elvtársnak lenni. Aki jól teljesítette a feladatát, az veszélyes volt és gyanús, aki meg rosszul, azt büntetni kellett, ezért senki soha nem volt és nem is lehetett biztonságban. De aki képes volt semmiben sem kiténni és belesimulni a szürke masszába, még azt is utolérhette a terror. Már Saint Just megmondta: a közömbösökkel is le kell számolni.

---

32 Ld. pl. Krausz Tamás és Szigeti Péter Szalai Erzsébettel folytatott vitáját. *Eszmélet* 54. (2002 nyár), 83-106.

A permanens forradalom logikája jellemzi a kulturális baloldalt is. A nők, a melegek vagy az állatok jogainak megvédése és kiterjesztése után el kell érni a pozitív diszkriminációt a különféle kvótákkal és egybekkel, majd ennek megvalósulása után a „hagyományos”, „mascó”, „elnyomó” (stb.) kultúra háttérbe szorítását. Persze a permanens forradalom mémjének megfelelően a folyamat itt se érne véget, az újabb célpontok az „elnyomó” értékek, aztán pedig az „elnyomó társadalom” magánéleti, sőt szexuális szokásai, legyen az a gyerekek szembeni felnőtt tekintély vagy akár az állva pisilés. Semmi nem elég, nincs megállás, az embert át kell alakítani. A baloldali gondolkodás ugyanúgy egyfajta „végtelen növekedést” képzel el a társadalom és a kultúra átalakítási folyamatában, mint a neoliberais a gazdaságban. (Talán nem véletlen, hogy a neoliberaisok jó része csalódott exbalos.) Persze ennek a folyamatnak is számos tényező vet gátat, főként a biológiai ösztön és a berögződött kulturális minták.

Nem csupán a forradalmak mondanak csődöt a „gondolkodás genetikai hibái” következtében, de ugyanezért képtelenek a különféle baloldali irányzatok közös nevezőre jutni, helyette lenyakazzák, tarkón lövik, felakasztják, deportálják, kiretusálják, kiátkozzák, eretneknek (árulónak, kémnek, ellenforradalmárnak stb.) nyilvánítják egymást. Mindegy, hogy az adott történeti helyzetben egy elvtárs kivégzése pusztá hatalomvágyból és cinizmusból, esetleg politikai taktikázásból, avagy az igazhívó őszinte, mély hitéből fakadt: a tudati alap ugyanaz. És részben ugyanezért (részben a kapitalizmus ereje miatt) nem maradt tartós az ezredforduló utáni „alterglob” mozgalom annyira áhított és beharangozott szívárványkoalíciója sem, viszont a Black Block aktivistái a rendőrök mellett a tüntető baloldaliaknak is nekimentek, mint reformista árulóknak. Ha létre is jön a baloldali csoportok és irányzatok között valamiféle együttműködés, az mindig tiszavirág-életű, de még e rövid együttműködés során is felszínre törnek a feloldhatatlan ellentétek. A különféle baloldali csoportok nemhogy összefogni képtelenek, de olykor még normálisan kommunikálni sem tudnak egymással.

Gyerekkoromban sok rendszerhű, de még kevésbé rendszerhű emberektől is gyakran hallottam, hogy milyen szép a szocializmus eszméje, csupán az emberrel van a hiba. Egy hithű párttag pedig azt fejtegette az unokahúgának, hogy nem a rendszer van értünk, hanem mi a rendszerért. (Mindez a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországon.) A „kommunista” gondolkodás mélységesen vallásos. A baloldal szinte minden alapvető jellemzőjét, gondolkodásának fő mintáit nagy ellenségétől: a kereszténységtől, vagy pontosabban: az egyháztörténetből vette át tudattalanul. Innen jön a kizárólagosság, a türelmetlenség, az eretnekek üldözése, a térítő jelleg, a belső ellenség utáni paranoid kutatás, a világforradalmi eszkatalógia, a történelemnek, ill. a fejlődésnek mint magas céllal bíró üdvtörténetnek a kezelése, és sok minden egyéb. Még az önvizsgálat is nagyon vézesen keresztényi: célja a bennünk lakozó reakció, vagy a kulturális baloldaliságban a bennünk lakozó elnyomó (szexista, rasszista stb.) felfedezése, amit a gyónás, esetenként a nyilvános bűnvallomás követ, nevezzék ezt önkritikának vagy valami másnak. Talán a messianizmus az egyetlen kivétel, ami judaista, és nem keresztény típusú messianizmus, amennyiben e világon akar paradicsomot, nem pedig a túlvilágon.³³ Egy másfajta, nem keresztény kultúrában nyilván másfajta mintákra épült volna a baloldali gondolkodás. Persze megkísért a gondolat, hogy talán nem véletlen, hogy más kultúrákban nem alakult ki a baloldaliság. Ezek csak átvették, importálták azt, annak minden jellemzőjével, hogy azután a helyi kultúrának, illetve társadalmi-gazdasági környezetnek megfelelően alakítsák át.

33 A kérdésről írtam egy hosszabb esszét: A kommunizmus örökletes betegsége, az árnyékkereszténység (2009) in: Kordiaignózis. (szerk. Szalai Erzsébet). http://mek.oszk.hu/07700/07795/html/#_Toc247601987

Zárszó: Búcsú a baloldaltól?

A jelen esszében leírt konklúziók és kételyek jobbra ismertek, egy részük kifejezetten közhelyszámba megy. Számos meggyőződéses baloldali jutott el hasonló gondolatokhoz és vont le hasonló következtetéseket már igen régen, Orwelltól vagy Koestlertől József Attiláig. Ahogyan '68 után is sok kiábrándult forradalmár fokozatosan reformista lett vagy neokonzervatív. Jómagam azonban képtelen vagyok ilyesfajta konklúziót levonni, és a kapitalizmus s vele a polgári demokrácia hívéül szegődni, és nem csak érzelmi (sőt elsősorban nem érzelmi) okokból.

Először is úgy vélem, attól, hogy az antikapitalista kísérletek kudarcba fulladtak, és sok szempontból rosszabb rendszert hoztak létre a kapitalizmusnál, a kapitalizmus még egy elnyomó és kizsákmányoló rendszer maradt, melynek anomáliái kifejezetten elviselhetetlenek. Nem lehet elfogadni a korrump panglossi látásmódot, miszerint ez minden világok legjobbika, még akkor sem, ha álszenten hozzátennék, hogy persze ez sem tökéletes.

Ha a panglossi alapállás lenne a mérvadó, maga a kapitalista társadalom sem fejlődött volna jótányit se, és kb. az eredeti felhalmozás vadállatiasan brutális világában élnénk. Ha nincs alternatíva vagy akár megfelelő ellenerő, a kapitalizmus nemhogy alapjaiban megreformálhatatlan, de még kirívó hibáit tekintve is korrigálhatatlan. Láthattuk, hogy abban a pillanatban, amikor összeomlott a keleti blokk, a kapitalizmus újra a régi 19. századi formájára váltott, hiszen nem volt már ellensúly.

Egyébként a szabadpiac elve éppen a sokat meghivatkozott emberi természet miatt szimpla önellentmondás. Ha gyenge az állami vagy társadalmi kontroll a piac felett, a kapitalizmus igen hamar maffiakapitalizmussá alakul. Ami nem csak azt eredményezi, hogy rossz benne élni, hanem fél is falja önmagát (mint a bolsevik forradalom), mivel monopóliumokat hoz létre, s ezzel durvább hierarchiát és elnyomást, mint az állami. A jóléti államot leépítő, nem emberi arcú kapitalizmus olyan egyenlőtlenségeket, s vele olyan ellentéteket hoz létre, ami előbb vagy utóbb krízishez, majd vagy összeomláshoz, vagy átalakuláshoz vezet. Bolíviában még az esővizet is privatizálták, aminek a következménye egy általános lázadás, majd egy baloldali hatalomváltás lett. A neoliberálisnak nevezett szisztéma nem véletlenül bizonyult még rövid távon is fenntarthatatlannak.

De a kapitalizmussal szembeni ellenérzéseimnek nem csupán szociális oldala van, hanem egy másfajta, mélyebb, ha úgy tetszik, morális-filozófiai, a szó tág értelmében vett „spirituális” oldala is. Nem jó az a rendszer, nem boldog az a társadalom, amiben mindent szerződés szabályoz, legyen szó cseréről, üzletről vagy akár párkapcsolatról. Ugyanígy nem jó egy olyan világ, ahol mindent pénzben mérnek és mindennek megszabott ellenértéke van. Nem holmi idealista pénzutálat mondatja ezt velem. Nem maga a pénz itt az érdekes, hanem a megmérés aktusa, a *megmérhetőség* elve. Ahol mindent megmérnek, vagyis számadattá silányítanak, ahol mindennek az értékét egy szám adja, ott elveszik a végtelenség és a határtalanság, vagyis az emberi lét szellemi (ha úgy tetszik, metafizikai) szabadsága. Számomra a „mindennek ára van” elve egy mélyebb síkon rokon azzal az eljárással, mint amikor a börtönökben vagy a táborokban az ember neve egy szám lesz.

Ugyanígy az egyenlőtlenségek növekedése sem pusztán szociális probléma, hanem az ember embertől való eltávolodásának és az ebből eredő súlyos konfliktusoknak a problémája is. Nem csak az a baj a szegénységgel, hogy a szegénynek nincs ugyanolyan fogyasztása, mint a gazdagnak (főként, hogy a fogyasztás általában mesterségesen generált dolog), ha-

nem hogy egyre inkább nem ugyanahhoz az emberiséghez tartozunk. Ezért is leegyszerűsítő és egyoldalú az a „neoliberális” érvelés, hogy ugyan tényleg nőtt a különbség a gazdagok és a szegények között, de a nélkülözés is visszaszorult, vagyis a kapitalizmusnak köszönhetően kevesebben halnak éhen, és egyes luxuscikkek az alsóbb rétegekhez is eljutnak.

Mindezeken túl, a kapitalizmus ideológiája közönséges hazugságokon alapuló utópia. A legnagyobb hazugságok egyike a „szabadpiac”, ill. a „láthatatlan kéz” mítosza. Polányi Károly már 1944-ben megjelent művében, a *Nagy átalakulásban* azt írja, hogy az ún. „szabadpiacot” állami szubvenciók teremtették meg. És nincs ez azóta se másként. Reveláció volt számomra Mariana Mazzucato könyve, amelyben a szerző kimutatja, hogy a (tőkések, politikusaik, közigazdászai és újságíróik által kialakított és folyamatosan sulykolt) közhi-eedelemmel ellentétben az innovációnak és a magánszektornak vajmi kevés köze van egymáshoz. Általában az állam fejleszt, a magáncégek ezt megvásárolják. Látványos példa erre a híres érintőképernyő, amit nem az Apple talált ki, hanem egy kis állami cég, ahogyan az internet és a GPS sem a magántőke fejlesztése.³⁴ Az állam támogatja a nagy magáncégeket (pl. a NASA-t, amit részben privatizáltak, de állami támogatás nélkül gyakorlatilag ellehetetlenülne a működése), ahogyan George W. Bush az amerikai adófizetők pénzén mentette meg a nagytőkét legutóbb. Vagyis a Láthatatlan Kéz a tőkések által fenntartott és irányított állam láthatatlan keze, ami olykor nagyon is láthatóvá válik, méghozzá egészen szemérmetlen módon.

A másik nagy hazugság a *meritokrácia* emlegetése. Egész egyszerűen nem igaz az, hogy aki ambiciózus, tehetséges és szorgalmas, arra fényes karrier, illetve egyéni kiteljesedés és pompás önmegvalósítás vár. Az „önmegvalósításhoz” sok minden kell, nem csupán tehetség vagy szorgalom. Elsőként is pénztőke, de még inkább kapcsolati tőke és információ, s nem utolsósorban kulturális tőke. Milyen esélye van egy olyan embernek, aki ezek közül egyiket se hozza magával hazulról? Ráadásul az iskolarendszer is konzerválja az uralkodó elit kultúráját, s ezzel végső soron magát az elitet. (Bourdieu ez irányú kutatásai példaértékűek.) Persze megjelenik a kapitalizmusban a szegényből lett gazdag ember, a self-made man is, aki „önnön sorsa kovácsa”, ez azonban kivétel és nem szabály.

De a kapitalizmus ideológiáinak számos hazugságai közül a legnagyobb ama magától értendő igazságnak beállított alapvetés, miszerint a magántulajdon a szabadság egyedüli biztosítója. Egyrészt kinek a szabadságáé? A tőke nélküli, s ezért minden szempontból kiszolgáltatott bérmunkásé? Másrészt miféle szabadságé? Ha mindent privatizálnak, mindent a pénz szabályoz, arra sok mindent lehet mondani, csak épp azt nem, hogy szabadság. Egy félig konkrét, félig metaforikus-parabolikus példa megvilágíthatja, miről is van szó: gyermekkoromban szabadon kószálhattam szülőfalum erdeiben és mezőin. Ma nagyon kevés helyre juthatok el, mert minden magántulajdonba került és kerítések zárják el a teret, sőt egyes utakon se lehet járni, mert magánút. Egy ilyen világban nem csak az nem szabad, akinek nincs pénze saját térré, s ezért mindenholon ki van zárva, hanem az sem, aki bezárja magát saját birtokára, és a többi területre ugyanúgy nem léphet be. Aki másokat kizár, magát zárja be.

Másrészt igaz ugyan, hogy az állami beavatkozás a szabadságot kurtítja. De vajon, ha az állam helyébe a magántőke lép, az nem hoz létre ugyanolyan, vagy olykor akár még az államinál is nagyobb zsarnokságot? Mi a különbség aközött, ha egy rendőr gumibotoz meg,

---

³⁴Mazzucato (2011). Ezúton köszönöm Lakatos Zoltánnak, hogy felhívta rá a figyelmemet, és elküldte magát a könyvet is.

vagy egy cég behajtója törí ki az ujjamat? Egy cég által fizetett zsoldoshadsereg nem vihet végebe népi tást, ahogyan a Shell tette azt Nigériában, Ogoni tartományban?³⁵ A magántőke nem tilt és cenzúráz? Egy hazai zenekart, amelynek tagjai ironikus megjegyzéseket tettek az egyik bank vezetőjére, egy évre levették a bank cége által birtokolt és felügyelt média műsorából, a nevüket még említeni se volt szabad, mert „aki ezt megteszi, az állását veszti” – állt abban a direktívában, amit a diktatúrákra emlékeztető módon, egy titkos, belső körlevélben adott ki a menedzsment. Erről az esetről az államot és a politikusokat oly bátran ostorozó hazai „liberális” sajtó a cégtől való félelmében nem írt. Egy barátomat pedig, aki ironizált az egyik multi gusztustalan eljárásán, miszerint a női alkalmazottaknak piros szalagot kell viselniük, amikor menstruálnak, megkereste a cég ügyvédje és milliós perrel fenyegette, végül a TASZ lépett közbe. (Mellesleg az állam és a cégek szembeállítását nevétséges, amikor a politikai pártok mögött általában a magántőke áll, az állam pedig az adófizetők pénzéből támogatja a magántőkét.)

Más szóval, a kapitalizmus még saját ideáljának, moráljának, alapelveinek sem felel meg, saját alapvető elvárásainak sem tesz eleget. A szabadság, a kreativitás, az innováció, a szorgalom és tehetség érdeme, de még a vállalkozás szabadsága is hamis mítoszok, még akkor is, ha más rendszerekben mindezek jobban sérülnek, mint a „protestáns etikában pácolt” nyugati kapitalista társadalmakban. Mondhatni, akárcsak az államszocializmus esetében, itt is egy kettős problematikával állunk szemben: rémes lenne a tiszta, ideáltipikus kapitalizmus, mert embertelen és önfelszámoló, de nincs és soha nem is volt ilyen kapitalizmus, arról csupán ideológusai és propagandistái szónokolnak.

Ugyanakkor a kapitalizmus alternatívái se igazán vonzóak, s nem csak az államszocializmus sorolható ide. Vannak a kapitalizmusnál rémesebb kizsákmányolási formák, ilyen például a feudalizmus. És megjelennek ezek idétlen történelemhamisító idealizáló is, olykor egészen tetszetős antikapitalista jelmezben. Azt a felfogást, amit talán legtisztább formájában Bogár László professzor képvisel, de ami ma főbb elemeit tekintve Magyarországon az egész jobboldalt és szélsőjobboldalt, sőt a társadalom jelentős részének gondolkodását áthatja (amúgy egyedülálló módon Európában), már Marxék is ismerték, mint a rossz pénz: „...a feudális szocializmus – félig siratóéneke, félig gúnydal, félig a múlt utóregése, félig a jövő fenyegetőzése – helyel-közze szíven találva a burzsoáziát keserű, szellemesen maró ítéletével, de mindig nevétséges hatást keltve azáltal, hogy teljesen képtelen a modern történelem menetének megértésére. A proletár koldustarisznyát lengették zászlóként kezükben, hogy a népet maguk mögé gyűjtsék. Valahányszor azonban a nép utánuk indult, meglátta hátsó felükön a régi feudális címert (...) Amikor a feudálisok azt bizonyítják, hogy a kizsákmányolás általuk alkalmazott módja másféle volt, mint a polgári kizsákmányolás, csak arról feledkeznek meg, hogy ők egészen más és ma már idejüket múlt körülmények és feltételek között zsákmányoltak ki” – mutatnak rá a jelenség lényegére a Kommunista Kiáltványban.³⁶ Ugye milyen ismerős jelenségről van szó? Nos, ha nekem a kapitalizmus és a refeudalizáció között kellene választanom, biztosan nem ez utóbbi mellett tenném le a voksot.

Ezért is van szükség baloldalra, még hozzá igazi (és nem szocdem köntösbe bújt neoliberais) baloldalra, sőt radikális mozgalmakra. Csakhogy ennek a „baloldalnak” egészen más-ként kellene gondolkodnia és működnie, mint az elmúlt kétszáz év alatti baloldalnak. Nem

35 <https://ccrjustice.org/learn-more/faqs/factsheet%3A-case-against-shell-0>

36 Nyilas Vera fordítása (<http://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/>)

elméleteket kellene gyártania, hanem az eleven köznapi világra kellene fókuszálnia, és meg kellene értenie az utca nyelvét. Nem távlati jövőben kellene gondolkodnia, hanem a mindenkori *itt és most*-ban, mivel a történelem, mint evolúciós folyamat soha nem kiszámítható, pláne nem tervezhető. Jó lenne, ha a baloldalt rájönne végre, hogy a megváltáshoz nem kell metafizika, még tagadó negatív metafizika sem. Az evilági szenvedés enyhítése szempontjából teljesen mindegy, van-e Isten vagy túlvilág. Nem egyetemes sémákban és nagy tervekben kell gondolkodni, hanem kontextusokban és szituációkban, amelyekhez minden pillanatban igazodni kell. És leginkább: *nincs kettős mérce*. Soha, sehol. Egyetlen egyetemes elvnek szabad csak léteznie: az igazságtalanság – az igazságtalanság, az elnyomás – az elnyomás, a kizsákmányolás – az kizsákmányolás, mindenütt és mindenkor, tegyék azt bárkik, bármilyen indokkal, jelszavakkal, magasztos elképzelésekkel vagy „érthető okokból”, illetve „átmeneti jelleggel”. Nincs többségi és kisebbségi zsarnokság, csak zsarnokság van. Nincs érthető és kevésbé érthető tettes és áldozat, csak áldozat és tettes van. Ez volna az igazi *politikai korrektség*.

Ami pedig a forradalmat illeti, bármilyen tanulságai is vannak évszázadok óta, ez olykor elkerülhetetlen, mert arra maga a rendszer kényszeríti rá, amikor a helyzet elviselhetetlenné válik. A forradalom nem hatalommániás összeesküvők találmánya, ők inkább csak manipulálják és meglovagolják a folyamatokat. Az újabb forradalmat valószínűleg nem a hagyományos értelemben vett baloldal fogja megvívni, hanem olyan – talán magát baloldallak se nevező – erő, melynek elege van minden ideológiából, de nem azért, mert lejártak, s mert egy más kor és kultúra termékei, hanem mert az internet információözönében egészen egyszerűen telítődünk velük. Az Occupy mint jelenség talán nem csupán a vége, hanem a kezdete is valami újnak.

Hivatkozott irodalom

- Clark, Terry Nichols és Seymour Martin Lipset (1991) Are Social Classes Dying? *International Sociology* 6(4):397-410.
- Clark, Terry Nichols, Seymour Martin Lipset és Michael Rempel (1993): The declining Significance of Social Class. *International Sociology*, szeptember, 8:293-316.
- Djilas, Milovan (1957): *The New Class: An Analysis of the Communist System*. London: Thames and Hudson
- Farkas Attila Márton (2009): A kommunizmus örökletes betegsége: az árnyékkereszténység in Szalai Erzsébet (szerk.): *Kordiagnózis. Fiatal társadalomtudósok antológiája*. (<http://mek.oszk.hu/07700/07795/html/>)
- Filippov, Szergej (2010): *Az „orosz eszme” alakváltozásai. Az orosz konzervativizmus, liberalizmus és radikalizmus*. Budapest: Russica Pannonicana.
- Goldthorpe, John (1968-1969): *The Affluent Worker in the Class Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haraway, Donna J. (2005): Kiborg kiáltvány. Tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években. *Replika* 51-52, november.
- Harding, Sandra (1993): Rethinking Standpoint Epistemology. What is „Strong Objectivity”? in Linda Alcoff és Elisabeth Potter (szerk.): *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge. (<https://www.msu.edu/~pennock5/courses/484%20materials/harding-standpoint-strong-objectivity.pdf>)
- Heller Ágnes (1998): 1968 - Prelúdium a posztmodernhez. *Lette* 30. (ősz).
- Kiss Viktor (2011): *Az ideológia problémája Marx gondolatvilágában* (PhD-értekezés, kézirat, http://phd.lib.uni-corvinus.hu/603/4/Kiss_Viktor.pdf)
- Konrád György és Szelényi Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Gondolat.
- Lengyel András (2002): József Attila, Rácz Kálmán és a „nemzeti szocializmus”. *Forrás*, december (<http://www.forrasfolyoirat.hu/0212/lengyel.html>)
- Luxemburg, Rosa (é.n.): *Társadalmi reform vagy forradalom?* (<http://www.marxists.org/magyar/archive/>)

- luxemburg/1908/tarsadalmi-reform-vagy-forradalom/ch02/05.htm)
- Mahno, Nyesztor (1991): Az anarchista forradalom. In: Bozóki András-Sükösd Miklós (szerk.): *Anarchizmus*. Budapest: Századvég.
- Mazzucato, Mariana (2011): *The Entrepreneurial State*. London: Demos.
- Mund Katalin (2003): Biofóbia a szociológiában. *Magyar Lettre*, III., pp. 70-76.
- Trockij, Lev Davidovics (1990): *Az elárult forradalom*. Budapest: Áramlat Kiadó.
- Perry, Ruth (1992): A Short History of the term ‚Politically Correct‘. In: Patricia Aufderheide (szerk.): *Beyond PC: Toward a Politics of Understanding* ed. St. Paul: Greywolf.
- Petras, James (1999): NGOs: In the Service of Imperialism. *Journal of Contemporary Asia*, 29/ 4.
- Szalai Erzsébet (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Budapest: Új Mandátum.
- Tamás Gáspár Miklós (1986): Szovjet marxizmus és nacionalizmus. *Beszélő*, 17. szám. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/szovjet-marxizmus-es-nacionalizmus>)
- Szalai Erzsébet (szerk.) (2009): Kordiagnózis. Fialat társadalomtudósok antológiája. Letölthető innen: <http://www.mtapti.hu/pdf/mterdotarcsa.pdf>